Riemer Roukema

DE BIJBEL BESPROKEN

Bezinning en gesprek over enkele Bijbelse onderwerpen

Ingeleid en van bezinningsvragen voorzien door Leo Mietus

BOND VAN **VRIJE EVANGELISCHE GEMEENTEN** IN NEDERLAND

DE BIJBEL BESPROKEN

Bezinning en gesprek over enkele Bijbelse onderwerpen

Door Riemer Roukema

Ingeleid en van bezinningsvragen voorzien
door Leo Mietus

2016 Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland

Afbeelding omslag: De mystieke molen. Mozes giet graan (symbool voor het Oude Testament) in de molen en Paulus vangt het meel (symbool voor het Nieuwe Testament) op.
Kapiteel basiliek *Sainte-Marie-Madeleine*, Vézelay, Frankrijk.

De artikelen in deze brochure laten het belang zien van een dynamische, voortgaande uitlegtraditie. De mystieke molen geeft daar in zekere zin ook uitdrukking aan. Het 'graan' van Mozes wordt tot het 'meel' van Paulus. Ook in de *Beginselen* van de Bond wordt hieraan veel waarde gehecht: 'Daar echter de gemeenten van Christus op aarde belijdende gemeenten zijn, zo moet er ruimte zijn om bij de oude schat nieuwe dingen te voegen, die men vroeger niet kende of niet beleed.' (1885)

Brochurereeks nr. 43
2016

ISBN / EAN: 978 90 74894 52 4

© 2016, Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland
President Kennedylaan 311
NL 6883 AK Velp

Vormgeving: Hans Seijlhouwer, De Zaak Haes, Amstelveen

Alle rechten voorbehouden / All rights reserved

INHOUD

Ten geleide 7

Jezus' Bergrede 9

Hoe kunnen we de drie-eenheid van Vader, Zoon en Geest uitleggen op basis van Bijbelteksten? 19

Gods gerechtigheid: de aanleiding tot de Reformatie 25

Wat was de zin van Jezus' dood? 31

Is het evangelie van Johannes antisemitisch? 37

Het Oude Testament als boek van de kerk 43

Verantwoording en personalia 58

TEN GELEIDE

Missen wij God, dan verliezen wij het leven. Missen wij zijn Woord dan zijn wij zonder openbaring en zonder richtsnoer. Missen we elkander, dan is het onmogelijk tot de volmaaktheid te komen.

In 2011 omschreef Bert Louwerse deze woorden uit onze *Beginselen* als 'de triangel die de Vrije Evangelische muziek maakt.' Een gemeenschap, die op het spoor wil komen van God en zijn Woord, zal steeds weer in gesprek gaan 'over de kernwaarden van het geloof, gekoppeld aan de vraag wat dit in de huidige tijd voor ons betekent.' (*Onze Beginselen*, Brochurereeks, nr. 36).

Maar hoe lees je de Bijbel en hoe ga je om met vragen die mensen in onze tijd stellen bij Bijbelse teksten? Wat kan bijvoorbeeld de Bergrede ons te zeggen hebben en hoe Bijbels is het spreken over God als de drie-ene? Wat heeft de Reformatie ons aan Bijbelse inzichten gebracht en wat betekent het als wij belijden dat Jezus voor onze zonden is gestorven? Ook vragen over gewelds- en strafteksten in het Oude Testament, die door discussies over de islam in Nederland opnieuw worden opgerakeld, stellen ons voor nieuwe vragen en uitdagingen. Een recent boek van Dmitri Verhulst, die zeer kritisch is over het Oude Testament, is daar een voorbeeld van.

Prof. dr. Riemer Roukema is al sinds jaar en dag bezig met de bestudering van de Bijbel. Eerst als gereformeerd predikant, later als nieuwtestamenticus aan de universiteit. Regelmatig geeft hij antwoord op vragen over de Bijbel voor een breder publiek. Zo schreef hij diverse artikelen voor kerkelijke bladen en werkt hij mee aan het Bijbelblog van de Protestantse Theologische Universiteit. Met deze artikelen le-

vert hij voor gemeenteleden en ambtsdragers een belangrijke bijdrage aan geloofsverdieping en bezinning. Hij bleek bereid om zijn eerdere publicaties beschikbaar te stellen voor de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten. In deze brochure wordt een licht bewerkte selectie geboden van het gepubliceerde materiaal.[1]

De Bond hecht aan onderling geloofsgesprek. Deze brochure wil daar een bijdrage aan leveren. De hier geboden artikelen kunnen ons inzicht in Bijbelse teksten verdiepen en ons verder helpen in onze omgang met de Heilige Schrift. Voor het gesprek in Bijbelkringen of voor gemeenteavonden zijn enkele bezinningsvragen toegevoegd.

De Bijbel besproken – dat is wat vanaf het begin de Vrije Evangelische Gemeenten voor ogen heeft gestaan. Om richtsnoer te kunnen zijn in onze tijd, is het nodig dat er wordt gesproken en nagedacht over de Bijbel, die vragen en discussie oproept en ook steeds opnieuw de bron is voor ons geloofsgetuigenis.

1. Meer teksten zijn te vinden op: www.riemerroukema.nl; zie onder publicaties: populariserend.

JEZUS' BERGREDE

In vier bijdragen wordt de Bergrede van Jezus besproken. Hoe kunnen we aan de radicale woorden van de Bergrede in onze tijd gehoor geven? Aan de orde komen het Onze Vader, de zaligsprekingen, de vervulling van de wet van Mozes, het uitschelden van een medemens, het zweren van een eed, overspel, geweldloosheid en het omgaan met bezit.

Onze Vader en zaligsprekingen

Wie een beetje in de Bijbel thuis is, kent de Bergrede. In het evangelie van Matteüs wordt in de hoofdstukken 5-7 beschreven dat Jezus aan het begin van zijn publieke optreden een lange toespraak heeft gehouden. Daarin zette Hij zijn onderricht uiteen, dat in het kort wordt aangeduid als "het goede nieuws van Gods koninkrijk" (Mat. 4:23). Het evangelie van Lucas bevat veel van dit onderricht ook, maar daar staat het meer verspreid (Luc. 6:17-49, 11:1-13; 12:22-36; 12:57-59). Aan die Bergrede zullen we vier paragrafen wijden: aan zijn rijke, mooie én soms moeilijke inhoud.

Volgens Matteüs heeft Jezus eerst al in heel Galilea rondgetrokken en heeft Hij in de synagogen gesproken, voordat Hij op een gegeven moment de berg op gaat. Welke berg daarmee bedoeld wordt, staat er niet bij. We zullen daarbij moeten denken aan de berg waarop Mozes de tora, Gods onderricht voor de Israëlieten, ontving. Niet letterlijk dezelfde berg, maar zo'n soort berg: die waarop God, of hier Jezus, zijn bedoelingen met de mensen uiteenzet. In het evangelie van Matteüs staan vijf lange redevoeringen van Jezus, en dat aantal doet ons denken aan de zo genoemde vijf boeken van Mozes. Daarmee wordt gesuggereerd: Jezus is de nieuwe Mozes.

In zijn rede richtte Jezus zich in de eerste plaats tot de kleinere kring van zijn leerlingen, maar de mensen erom heen luisterden ook mee. Aan het eind lezen we dan ook, dat de menigte diep onder de indruk van Jezus' woorden was. Ook voor die bredere kring was zijn onderricht bedoeld.

Iedere christen is bekend met het gebed dat midden in de Bergrede staat: het Onze Vader (6:9-13). Een kort, krachtig en prachtig gebed, al valt het niet altijd mee het oprecht te bidden; bij voorbeeld "vergeef ons onze schulden, zoals ook wij onze schuldenaren vergeven" of, zoals nieuwere vertalingen luiden: "*hebben* vergeven". Gods vergeving voor onze misstappen ontvangen, dat willen wij meestal wel. Maar kunnen
10 en willen wij ook vergeving schenken aan hen, die ons iets schuldig zijn? En moeten zulke mensen eerst berouw getoond hebben, of wordt ons zelfs gevraagd te vergeven aan wie geen spijt van hun brute woorden en daden hebben? Dat valt niet mee. Wat de centrale positie van het Onze Vader in de Bergrede laat zien, is dat voor leerlingen van Jezus het gebed in het centrum van hun leven dient te staan. Geen demonstratief gebed op straat of in de synagoge of kerk om maar te laten zien hoe vroom je bent, maar het gebed in het verborgene, tot God die in het verborgene met ons wil omgaan (6:5-6). Als een christen dat verwaarloost of vergeet, dan is het hart van zijn leven als gelovige eruit.

Een ander gedeelte dat zeer bekend is, is het begin, waar Jezus allerlei mensen zalig ofwel gelukkig prijst. Hij noemt dan niet hen die het in het leven gemaakt hebben, die bulken van het geld en zichzelf maar al te graag op een voetstuk plaatsen. Jezus prijst hen gelukkig die nederig en zachtmoedig en barmhartig zijn, die verdriet hebben en vrede stichten en om de gerechtigheid vervolgd worden. Aan zulke mensen belooft Hij Gods koninkrijk, en dat heeft een dubbele betekenis: dat koninkrijk komt later, maar het is ook dichtbij, zo dichtbij dat je er nu al in kunt leven. Waar God als Koning wordt erkend, gelden andere normen en waarden dan in de wereld die aan God voorbij leeft. Waar God als Koning wordt erkend, zijn andere mensen belangrijk dan gewoonlijk gedacht wordt: namelijk de eenvoudigen, zij die niet hoeven op te vallen, maar in het verborgene wel goed doen, zelfs al worden ze erom bekritiseerd of vervolgd. Mooi is die omkering, dat in Gods koninkrijk alles anders wordt beoordeeld dan daarbuiten.

Even later zegt Jezus dat het erom gaat dat we dat koninkrijk zoeken, en we dan genoeg hebben om van te leven. Dan hoef je je over het eten en drinken en de kleding geen zorgen te maken (6:25-34). Dat klinkt

wel heel idealistisch, maar mooi gezegd is het wel. Je vertrouwt je onbekommerd toe aan Gods goede zorg en koningschap, en alles komt uiteindelijk goed! Als prikkel voor al wie geneigd zijn zich juist wel zorgen te maken, zijn dit heilzame woorden. Hoe dan ook zijn we in Gods hand geborgen. En wie echt kleding en voedsel en drinken tekort komt, mag erop hopen dat God mensen inschakelt om hun nood te lenigen.

In een volgend gedeelte gaan we verder met een aantal 'moeilijke' teksten in de Bergrede.

De wet van Mozes

De Bergrede in het evangelie van Matteüs is mooi en prikkelend, zagen we in de vorige paragraaf; maar Jezus doet er ook uitspraken die christenen van nu voor problemen stellen.

Merkwaardig is dat volgens Jezus ieder detail van de wet van Mozes van kracht blijft en niet mag worden afgeschaft (5:17-19). Als dat inderdaad Jezus' opvatting was, dan hebben christenen zich daaraan niet gehouden. We kunnen ons afvragen of de gemeente waarvoor Matteüs zijn evangelie schreef zich daaraan dan wel heeft gehouden. Waarschijnlijk moeten we aannemen dat de joodse christenen van die gemeente zo veel mogelijk aan het onderricht van Mozes hebben vastgehouden, terwijl de christenen uit de andere volken daarvan grotendeels vrijgesteld waren. De wet van Mozes was immers bedoeld voor Israël, de joden dus. Maar omdat de kerk al gauw in meerderheid bestond uit de christenen uit de andere volken, werd aan hen de nauwgezette onderhouding van de wet van Mozes niet opgelegd.

Toch wringt er iets, want aan het eind van het evangelie van Matteüs zegt Jezus tegen zijn leerlingen dat zij aan de volken *alles* moeten leren wat Hij hun heeft opgedragen (28:19-20). 'Alles': dus ook de besnijdenis, de sabbat, de offers, alle joodse feesten? Er mocht volgens Jezus toch niets van de wet van Mozes worden afgeschaft? Maar in het vervolg van zijn optreden legt Jezus daarop geen nadruk, volgens Matteüs. Het gaat Jezus dan meer om de kern van dat onderricht van Mozes en om Gods bedoeling ermee, zoals ook uit de rest van de Bergrede blijkt. We stuiten hier op een vraagstuk dat in de eerste eeuw van de kerk heftig is bediscussieerd. Dat blijkt uit de brieven van Paulus en het boek Handelingen.

Uiteindelijk heeft de kerk in grote meerderheid de visie van (onder meer) Paulus gevolgd: niet-joodse christenen hoeven niet alle voorschriften van Mozes na te leven, maar wel moeten joodse en niet-joodse christenen hun verschillende levensstijlen verdragen en de eenheid zoeken. Na verloop van tijd kregen de niet-joodse christenen zozeer de overhand dat de typisch Israëlitische voorschriften van Mozes in de kerk alleen nog geestelijk werden uitgelegd, en dus niet letterlijk werden gehouden.

Daar moeten we bij opmerken dat die ontwikkeling zich ook wel voordeed bij de joden zelf. Nadat in het jaar 70 de tempel in Jeruzalem door de Romeinen was verwoest, was het offeren van dieren en van
12 de eerste opbrengst van de oogst daar immers onmogelijk geworden. De discussies van rabbijnen van die tijd getuigen ervan, dat zij zich vrij voelden een vrije en creatieve uitleg te geven aan voorschriften uit de boeken van Mozes die toen niet meer gepraktiseerd konden worden.

Bevreemdend is ook dat Jezus zo streng spreekt over het uitschelden van anderen. Noem je iemand 'sukkel' of 'dwaas', dan kom je in de hel. Dat schelden is minstens zo erg als dat je iemand vermoordt (5:21-22). We kunnen ons afvragen of Jezus zich zelf wel daaraan heeft gehouden. Heeft Hij volgens ditzelfde evangelie de Schriftgeleerden en Farizeeën niet ongenadig op hun nummer gezet? In hoofdstuk 23 noemt Hij hen "huichelaars", "dwazen en blinden", omdat ze zich volgens Hem niet oprecht aan het onderricht van Mozes hielden. Of had alleen Jezus het recht anderen zo uit te schelden, maar mogen zijn leerlingen dat niet? Het zal toch ook wel om de intentie van zo'n uitspraak over het uitschelden gaan. Kom ik, omdat ik wel eens 'sufferd' tegen iemand heb gezegd, in de hel?

Belangrijker lijkt mij wat Jezus erna zegt: dat je je met elkaar verzoent als je een geschil hebt. Typisch joods zegt Hij dat je het eerst met elkaar moet goedmaken voordat je je offer naar het altaar (in de tempel in Jeruzalem) brengt. Dat heeft de kerk later betrokken op de viering van de Maaltijd van de Heer: eerst maak je het goed met die ander, voor je aan het Avondmaal deelneemt. Zo uitgelegd en toegepast, hebben die woorden van Jezus een enorme reikwijdte gekregen. En wat betreft die eerdere woorden over het uitschelden, moeten we er rekening mee houden, dat Jezus zijn onderricht soms bracht door sterk te overdrijven. Ook in het volgende gedeelte zullen we dat zien.

Bezinningsvragen:

Welke rol speelt de Bergrede in uw leven en in het leven van de gemeente?

Wat is voor u de waarde van het bidden van het Onze Vader en het 'gebed in het verborgene'?

Hoe zou u omgaan met de leefregels die Jezus in de Bergrede stelt, bijv. rond het uitschelden?

Zijn er Bijbelse leefregels waarvan u vindt dat ze onopgeefbaar zijn? Aan welke denkt u?

Zijn er specifieke regels, die volgens u voor uw gemeente, de Bond of heel de kerk zouden moeten gelden?

Echtscheiding, eed en geweldloosheid

Soms maakte Jezus de bedoeling van zijn onderricht duidelijk door te overdrijven, zo eindigde de vorige paragraaf in deze serie over de Bergrede. Dat blijkt ook uit zijn woorden die in het bijzonder aan mannen zijn gericht, maar omgekeerd gelden ze ook voor vrouwen. Kijk je als man naar een (getrouwde) vrouw en begeer je haar seksueel, dan heb je in je hart al overspel gepleegd, zo verklaart Jezus het oude gebod "Pleeg geen overspel". Als je oog je daartoe verleidt, ruk het dan uit. Als je rechterhand je tot zonde verleidt, hak hem dan af. Je kunt beter zo'n lichaamsdeel verliezen dan met een ongeschonden lichaam naar de hel te gaan (Mat. 5:27-30). Bij mijn weten heeft nooit enig christen die raad van Jezus letterlijk opgevolgd. Iedereen begrijpt dat Jezus hier gebruik maakt van de stijlfiguur van de overdrijving. Tegelijk is wel duidelijk wat Hij bedoelt: dat overspel plegen al begint met hoe je naar een ander kijkt. Het begint in je 'hart', het zintuig waarmee je de ander begeert. Sterker nog: wie met die seksuele begeerte naar een ander kijkt die jou niet toekomt, heeft al overspel gepleegd. Met die waarschuwing wilde Jezus het huwelijk beschermen.

Even scherp spreekt Jezus over de mogelijkheid van echtscheiding, die terloops in Deuteronomium 24 wordt geboden (Mat. 5:31-32). In Matteüs 19 komt Hij daarop terug. In beide passages staat Hij echtscheiding alleen toe als er al overspel gepleegd is. In een eerder gevoerde discussie tussen rabbijnen schaart Jezus zich met deze woorden in het strenge kamp. Ook zegt Hij dat als een man zou trouwen met een vrouw die 'verstoten', dus gescheiden is, dat neerkomt op overspel. (Mat. 5:32)

Dat de rooms-katholieke kerk terughoudend is in het erkennen van huwelijken van gescheiden mensen die al eens het sacrament van het huwelijk hebben ontvangen, heeft met deze woorden van Jezus te maken. We kunnen constateren dat de meeste protestantse kerken in dat opzicht soepeler zijn geworden. Soepeler dan Jezus dus! Zo'n tekst van de Bergrede geldt daar niet als nieuwe wet. Daarvoor beroept men zich op andere teksten over barmhartigheid en vrijheid. Zo werkt dat in het toepassen van de Bijbel. Maar tegelijk bevestigt dit dat de Bergrede niet eenvoudig is.

Ook Jezus' voorschrift dat zijn leerlingen geen eed mogen zweren, maar hun woorden zonder eden betrouwbaar moeten zijn (5:33-37), valt in het protestantisme niet gemakkelijk. In Jacobus 5:12 staat ook iets dergelijks, maar Paulus lijkt hiervan niet geweten te hebben, want hij verzekert wel eens iets met een eed (2 Kor. 11:31; Gal. 1:20). Doopsgezinden houden zich aan dit voorschrift van Jezus, maar voor andere protestanten weegt dit minder zwaar. Vermoedelijk keerde Jezus zich tegen het lichtvaardig zweren van eden, wat kan overgaan in vloeken. Maar dan nog: zijn woorden zijn duidelijk, en worden niet altijd in praktijk gebracht.

Nog groter wordt het probleem in het vervolg, waar Jezus zegt dat zijn leerlingen zich niet moeten verzetten tegen wie kwaad doet, maar de andere wang moeten toekeren en hun vijanden moeten liefhebben. Als ze zo leven zullen ze Gods kinderen zijn (5:38-48). Opnieuw moeten we de Doopsgezinden noemen, die zich hieraan consequent hebben willen houden. Vandaar dat hun mannen niet in het leger gingen en vaak bereid waren militaire dienst af te kopen of met hun hele gemeenschap te emigreren, om elders volgens de Bergrede te kunnen leven. Gelovigen die zich aan deze voorschriften willen houden, zijn in principe bereid om geweldloos het eigen leven op te offeren en martelaar te worden voor het evangelie. We kunnen niet ontkennen dat Jezus zijn leerlingen hierop heeft voorbereid (Mat. 16:24-26).

Toch hebben veel christenen, rooms-katholiek en protestant, gekozen voor het recht op verzet tegen vijanden door de inzet van een leger. We stuiten hier op het verschil tussen kleine, 'wereldmijdende' kerken en de grotere kerken die verantwoordelijkheid willen nemen voor het volk en de staat waartoe ze behoren. Nadat het christendom in het Romeinse rijk toegestaan werd en later zelfs staatsgodsdienst werd, werden zulke voorschriften toegepast op de persoonlijke levenssfeer, maar niet op de overheid. Wel werd de keizers en generaals soms voorgehouden dat ze hun vijanden niet moesten vernederen, maar na de overwinning barmhartig moesten behandelen.

Ook voor wie het recht op verdediging erkent, is er toch veel van deze voorschriften van Jezus te leren. Bijvoorbeeld om te proberen een conflict met de overheid of tussen volken of bevolkingsgroepen zonder geweld op te lossen. Dat zal niet altijd lukken, maar toch is het indrukwekkend hoeveel methoden van 'geweldloze weerbaarheid' er zijn ontwikkeld en in de praktijk beproefd.

Bezit, vrijgevigheid en gastvrijheid

Het is niet de bedoeling van deze serie over de Bergrede om op alle uitspraken van Jezus commentaar te geven. Nog één lastige tekst zal hier worden besproken, en dan volgt een slotbeschouwing. Jezus houdt zijn leerlingen voor dat ze geen schatten op aarde moeten verzamelen, maar schatten in de hemel. Want rijkdom op aarde kan vergaan en gestolen worden, maar een schat in de hemel vergaat niet en kan je niet ontstolen worden. Want "waar je schat is, daar zal ook je hart zijn" (Mat. 6:19-21).

Toch zijn er genoeg rijke christenen, vooral als ze zich vergelijken met de armen in verre landen. Er zijn zelfs rijke kerken en kloosters. Wat doen zij dan met deze woorden van Jezus? Nemen ze die wel serieus? Voor Jezus was het gemakkelijker om dit te zeggen dan voor ons. Jezus leefde in de verwachting dat Gods koninkrijk spoedig geheel zou aanbreken. Waarom zou je dan rijk worden en bezit vergaren, als je er in de tijd die nog rest beter anderen mee van dienst kan zijn? Bovendien was het een joodse overtuiging dat wat je aan de armen gaf in de hemel op jouw rekening werd bijgeschreven. Zie al Spreuken 19:17: "Wie barmhartig is voor een arme leent aan de HEER, die zal hem zijn weldaad vergelden." Ook in de Bergrede spreekt Jezus over Gods beloning voor

de aalmoes die je geeft (Mat. 6:4). Zo bedoelt Jezus dat ook met zijn uitspraak over het verzamelen van een schat in de hemel.

Deze woorden doen denken aan de rijke jongeman, die zich aan de gangbare geboden hield maar graag volmaakt wilde leven. Hem hield Jezus voor dat hij zijn bezit moest verkopen en de opbrengst aan de armen moest geven. Dan zou hij een schat in de hemel bezitten en Jezus kunnen volgen. Maar dat ging die jongeman te ver (Mat. 19:16-22). Ook verreweg de meesten van ons gaat dat te ver. Zo kun je in onze samenleving geen bestaan opbouwen. Zelfs al zou je voor een kloosterleven kiezen, dan word je nog gedragen door een gemeenschap die een gebouw en inkomsten uit werk heeft en giften en legaten ontvangt.

Dat Jezus' voorschrift op de langere termijn niet altijd goed uitpakt, zien we aan de eerste christelijke gemeente te Jeruzalem. De vrijgevigheid was daar groot, de christenen deelden al wat ze bezaten en legden het aan de voeten van de apostelen (Hand. 2-5). Maar wanneer Paulus later over die gemeente schrijft, dan noemt hij hen "de armen" (Rom. 15:26; Gal. 2:10) en organiseert hij een collecte voor haar.

Christenen die zich enige luxe kunnen veroorloven, kunnen toch wel iets van Jezus' uitspraken over aardse rijkdom vasthouden, door namelijk vrijgevig en gastvrij te zijn. Door royaal aan goede doelen en aan de kerk en de diaconie te geven. Leven in het besef dat aardse inkomsten en bezittingen uiteindelijk niet onszelf toebehoren, maar dat we ze in bruikleen krijgen. Zo'n houding lijkt mij in de geest van Jezus' woorden over aardse schatten.

De Bergrede is een indrukwekkende toespraak, waarin Jezus ook op ons een beroep doet. In het vorige gedeelte maakte ik al het verschil tussen een 'wereldmijdende' kerk en de grotere kerken. De eerste gemeenten vormden sociologisch gezien een sekte (vgl. Hand. 24:14), die gemakkelijker radicale keuzes konden maken dan grotere kerken die verantwoordelijkheid nemen voor de samenleving als geheel. Dat geldt ook als die grote kerken kleiner worden, want ze dragen hun geschiedenis mee. Nog steeds zien ze dan de noodzaak van een regering en politie en een leger. Christenen die verantwoordelijkheid voor de samenleving willen nemen, kunnen zich dan aan de uitoefening van dwang en geweld niet onttrekken, omdat er nu eenmaal kwaadwillige mensen en vijandige staten zijn. Dat plaatst christenen die oprecht Jezus willen navolgen en zijn onderricht serieus nemen, regelmatig voor moeilijke keuzes. Daarin hebben zij de eeuwen door hun weg gezocht, waarbij allerlei fouten zijn gemaakt, van nalatigheid en onrecht en buitensporig geweld.

De Bergrede kan dan wel niet altijd letterlijk gehandhaafd worden, dat onderricht van Jezus is wel bedoeld als een kritische correctie van beleid dat zich aanpast aan 'de wereld' waarin God niet als Koning wordt erkend en Jezus' onderricht niet als maatstaf geldt. Als kerk zijn we ertoe geroepen, naar die andere stem van Jezus steeds weer te luisteren en met zijn woorden te doen wat maar mogelijk is. We kunnen niet aannemen dat Hij het onmogelijke van ons vraagt. Maar waar ligt de grens? Gemakkelijke antwoorden zijn er niet.

Bezinningsvragen:

Hoe wordt er in uw gemeente omgegaan met huwelijk en echtscheiding en welke rol hebben Jezus' woorden daarbij?

In een land als Nederland is het afleggen van de eed (bijv. voor een parlementaire enquête) een erkende juridische handeling. Hebben zulke handelingen volgens u zin?

Kent u voorbeelden van geweldloosheid die u aanspreken? Wat betekenen Jezus' woorden voor u bijv. als het gaat om deelname aan protestacties?

Wat roepen de woorden van Jezus over bezit en rijkdom bij u op?

Kunnen Jezus' woorden een rol spelen in de politiek, zoals Willem Aantjes (1923-2015) destijds voorstond?

Aantjes hield tijdens het eerste CDA-congres, op 23 augustus 1975, een rede die bekend werd als 'de Bergrede'. Daarin gaf hij aan dat echte christelijke politiek zich dient te bekommeren om de allerarmsten en de zorgbehoevenden, met als richtsnoer Mat. 25:35-40.

HOE KUNNEN WE DE DRIE-EENHEID VAN VADER, ZOON EN GEEST UITLEGGEN OP BASIS VAN BIJBELTEKSTEN?

Veel christenen stellen zich God voor als Vader, Zoon en heilige Geest, en spreken van Gods drie-eenheid. Die term komt nergens in de Bijbel voor, dus de vraag hierboven is begrijpelijk. De uitdrukking 'drie-eenheid' lijkt heel onlogisch te zijn en moeilijk uit te leggen. Want hoe kan iets tegelijk één en drie zijn? Hieronder wordt uiteengezet dat 'drievoudigheid' eigenlijk een betere term zou zijn. Maar hoe kwamen de christenen ertoe God daarmee aan te duiden? Is Jezus ook God?

Het optreden van Jezus van Nazaret staat aan de basis van het geloof in Gods drievoudigheid. Allerlei mensen hebben in Jezus God herkend. Zij geloofden dat Hij door God naar de mensen was gestuurd en dat Hij God vertegenwoordigde. Hij was, zogezegd, God in eigen persoon. Men sprak ook over Hem als 'Zoon van God'.

In Johannes 10:33 wordt Jezus ervan beschuldigd dat Hij zichzelf voor God uitgaf. Die beschuldiging was niet terecht, want Jezus duidde zichzelf niet als God aan. Wel waren christenen van de begintijd ervan overtuigd dat Jezus na zijn dood aan het kruis bij God in de hemel was opgenomen. Daar had Hij de naam van God ontvangen. Zo staat dit in Paulus' brief aan de Filippenzen 2:9-11.

Maar als God in Jezus naar de wereld was gekomen, geloofde men dan dat God toen alleen in Hem aanwezig was? Betekende dit – bij wijze van spreken – dat de hemel tijdelijk leeg was omdat God naar de aarde was afgedaald in de persoon van Jezus? Nee, zo zagen de eerste christenen dat niet. God ('de Vader') was en bleef God van de hele wereld. Wel geloofden zij dat God in het bijzonder in Jezus aanwezig was. Jezus was dus veel meer dan een begaafd mens.

Bidden tot Jezus

Dat Jezus voor de eerste christenen veel meer was dan alleen een bijzonder mens, blijkt ook uit hun gebeden. Na Jezus' aardse leven riepen zij in hun gebeden niet alleen God de Vader aan, maar ook Jezus Christus (zie bijvoorbeeld Hand. 7:59; 1 Kor. 1:2). Dat zij tot Jezus baden, duidt erop dat zij ook Hem als goddelijk beschouwden. Het lijkt er dan misschien op dat christenen in twee verschillende goden geloofden, maar zo beleefden ze dat niet. Ze zagen God de Vader en zijn Zoon Jezus als een eenheid. Daarom baden zij tot God de Vader 'in de naam van Jezus' (vgl. Joh. 14:13-14; 15:16; 16:26). Dat betekent dat zij God aanspraken via Jezus. Ze wilden God en Jezus dus niet van elkaar scheiden.

De Geest van God

Daarmee zijn we er nog niet. Tijdens zijn optreden was Jezus geïnspireerd door Gods Geest, zo lezen we in de vier evangeliën (bijv. Luc. 3:21-22; 4:14, 18). Dankzij Gods Geest was Hij ertoe in staat mensen te bevrijden van de demonen waardoor ze gekweld werden (Mat. 12:28).

Gods Geest wordt ook in het Oude Testament al genoemd (bijv. Gen. 1:2; Ps. 51:13; 104:30; Jes. 42:1; ook wel vertaald met 'adem'). Die Geest werd daar gezien als Gods adem waarmee Hij mensen en de hele schepping bezielde.

Christenen geloofden dat Gods Geest in het bijzonder aanwezig was geweest in Jezus, maar ook dat zijzelf die Geest hadden ontvangen. Zij ervoeren dat Gods Heilige Geest, ofwel de Geest van Jezus, in hen woonde. Dat had Jezus zo aangekondigd, en zo werd dat sinds het Pinksterfeest beleefd (Mat. 3:11; 10:20; Joh. 14:16-17;15:26; 16:7; Hand. 2; Rom. 8:1-11). Naast Jezus was die Geest dus weer een andere gestalte van God.

Die Geest was in zekere zin God zelf, maar wordt in de Bijbel toch vaak van God 'de Vader' onderscheiden. Paulus schrijft zelfs dat die Geest voor de gelovigen bidt tot God (Rom. 8:26-27). Op andere plaatsen noemt Paulus God, Christus en de Geest vlak na elkaar. Bij het opsommen van een aantal gaven van de Geest varieert hij in het noemen van de Geest, de Heer (Jezus Christus) en God (1 Kor. 12:4-

6). Een van zijn zegenwensen luidt: "De genade van de Heer Jezus Christus, de liefde van God en de gemeenschap met de Heilige Geest zij met u allen" (2 Kor. 13:13). Uit zulke teksten blijkt dat hij God, Jezus Christus en de Geest op één lijn plaatste. In de brieven van Paulus is geen leer van Gods drievoudigheid te vinden, maar wel de voorstelling dat God zich in die drie gestalten had bekendgemaakt. Vandaar dat hij in zulke teksten God, de Heer Jezus Christus en de Geest in één adem noemde.

Is 'drie-eenheid' wel de goede term?

De term 'drie-eenheid' is verwarrend, want hoe kan iets of iemand nu tegelijk één en drie zijn? Het is nuttig te weten dat in lang niet alle talen die term 'drie-eenheid' voor God wordt gebruikt. In het Engels bijvoorbeeld zegt men *trinity*, en dat is afkomstig van het Latijnse *trinitas*. In het Grieks, vroeger een wereldtaal, luidde de term *trias*. Dat woord gebruiken we in het Nederlands nog steeds wel voor iets wat uit drie delen bestaat. Al die termen betekenen niet 'drie-eenheid', maar 'drietal' of 'drievoudigheid'.
Met de termen *trias* en *trinitas* drukten de christenen al vanaf de tweede eeuw van onze jaartelling uit dat de ene God van de Bijbel zich op drie manieren bekend maakt:

1. als God de Vader, die aan het begin van deze wereld staat en tot het einde daarop betrokken is,
2. in Jezus Christus, die als Gods Zoon werd gezien, en
3. in de Geest van God, die onder meer in Jezus aanwezig was en mensen wil inspireren.

Het zou misschien beter zijn als wij niet over Gods drie-eenheid zouden spreken, maar over *Gods drievoudigheid*. In oude boeken lezen we wel eens over Gods Drievuldigheid, en dat is hetzelfde als zijn drievoudigheid.

Geen statische God

Paulus was niet de enige die leefde en geloofde met dat drievoudige schema. De manier waarop in het evangelie van Johannes Jezus' afscheidswoorden zijn geformuleerd, laat dat ook zien. Regelmatig worden daar God, de Geest en Jezus nauw met elkaar in verband gebracht (bijv. Joh. 14:16-17; 14:26; 15:26; 16:12-15).

Het allerduidelijkst komt dat drievoudige schema tot uiting aan het eind van het evangelie van Matteüs. Na zijn opstanding zegt Jezus daar tegen zijn volgelingen dat zij alle volken tot zijn leerlingen moeten maken. Daarbij moeten zij hen dopen 'in de naam van de Vader en de

Zoon en de Heilige Geest'. Het is voor velen moeilijk voor te stellen dat de verrezen Jezus dat letterlijk zo heeft gezegd. Maar in ieder geval mogen we ervan uitgaan dat in de gemeente waarvoor Matteüs schreef de doop zo werd bediend: in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. De hele kerk heeft die doopwoorden overgenomen. Met die woorden werd een gelovige ingelijfd bij de ene God die zich als de hemelse Vader, en in zijn Zoon Jezus Christus, en in de kracht en bezieling van de Heilige Geest had bekendgemaakt.

Ook deze doopformule bevat geen uitgewerkte leer van Gods drievoudigheid. Maar die woorden getuigen wel van een besef dat vanaf het begin met de kerk is meegegaan: de ene God is niet statisch, maar dynamisch en beweeglijk. Hij overziet de hele wereld en de hele geschiedenis, maar in de persoon van Jezus is Hij ook mensen komen opzoeken om hen op Gods koninkrijk te wijzen en op te roepen hun leven daarop in te stellen. Met zijn Geest heeft Hij niet alleen Jezus bezield, maar wil Hij leven in alle mensen die zich op Hem richten.

Toch één God

Het is dus niet zo vreemd dat de kerk al in haar begintijd is gaan spreken over Gods drievoudigheid (*trias*). Toch waren de christenen ervan overtuigd dat zij niet in drie verschillende goden geloofden. Voor hen ging het vanzelfsprekend om de ene God die zich op verschillende manieren bekend maakte. Dat God één is, staat bijvoorbeeld in Deut. 6:4, Marc. 12:30 en 1 Kor. 8:4-6. Vandaar dat niet alleen de termen 'drievoudigheid' ofwel 'triniteit' worden gebruikt, maar ook vaak 'drie-eenheid'.

Het is misschien niet eenvoudig, maar wel mogelijk om de 'drie-een-

En 1 Johannes 5:7-8 dan?

In veel Bijbels lijkt de eerste brief van Johannes 5:7-8 een duidelijk 'bewijs' voor de leer van de drie-eenheid te bevatten. In de Nieuwe Vertaling van 1951 staat daar:

> Want drie zijn er, die getuigen [in de hemel: de Vader, het Woord, en de Heilige Geest; en deze drie zijn één. En drie zijn er, die getuigen op de aarde]: de Geest en het water en het bloed, en deze drie zijn tot één.

Met 'het Woord' is Jezus Christus bedoeld (vgl. het evangelie van Johannes 1:1-18). Maar aan de vierkante haken [ ] is al te zien dat er met deze tekst iets aan de hand is. De woorden die tussen deze haken staan, zijn in de vierde eeuw aan de tekst toegevoegd en stonden dus niet in de oorspronkelijke brief. Ze kunnen dus niet worden aangehaald als een Bijbels getuigenis van Gods 'drie-eenheid'.

heid' uit te leggen op grond van Bijbelteksten. Maar hebben we daarmee alles begrepen? Nee. Want God gaat ons denken en verstand uiteindelijk te boven. De menselijke woorden die wij voor God gebruiken blijven gebrekkig. Ook dat besef komt in de Bijbel voor (bijv. in Rom. 11:33; 1 Kor. 13:9-12; Fil. 4:7).

Om verder te lezen

G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*, Zoetermeer 2012, hoofdstuk 3, vooral p. 88-93.

Eginhard Meijering, *God Christus Heilige Geest. Achtergrond en bedoeling van de leer van de drieëenheid*, [Amsterdam] 2002.

Riemer Roukema, 'De Bijbelse basis van Gods drievoudigheid', *Marturia* 3/4 (2010), 24, op http://www.evangelisch-college.nl/files/get/461.pdf.

Riemer Roukema, *Jezus, de gnosis en het dogma*, Zoetermeer 2007.

Gie Vleugels en Maria Verhoeff, *De leer van de twaalf. De boodschap van de apostelen en de traditionele geloofsbelijdenissen*, Heerenveen 2006.

Bezinningsvragen:

Wanneer wordt tijdens een kerkdienst over God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest gesproken of gezongen en welke waarde heeft dat voor u? Bekijk enkele liederen over de drie-eenheid. Hoe wordt Gods naam daarin beleden?

Ds. H.J. Budding, die van grote betekenis was voor de VEG in Zeeland, verwierp de drie-eenheidsleer. Hij vond haar teveel een product van geleerde kerkvergaderingen. Zijn opvatting is niet gevolgd, omdat een andere geestelijke vader van de Bond, ds. H.W. Witteveen, juist veel waarde hechtte aan het geloof in Vader, Zoon en Heilige Geest. Herkent u iets van de bezwaren van Budding?

Wat hebt u van deze Bijbelstudie opgestoken en wat hielp u om de betekenis van Gods drievoudigheid beter te verstaan?

Wat vindt u van de onderstaande formulering uit de preambule van de Raad van Kerken?

> 'De Raad van Kerken in Nederland is een verbond (fellowship) van kerken, die de Heer Jezus Christus als God en Heiland belijden overeenkomstig de Schriften en die er daarom naar streven samen hun gemeenschappelijke roeping te vervullen tot eer van de ene God, Vader, Zoon en Heilige Geest.'

GODS GERECHTIGHEID: DE AANLEIDING TOT DE REFORMATIE

In 2017 herdenken we dat vijfhonderd jaar geleden de Reformatie plaatsvond in Europa. Martin Luthers gedachten over Gods gerechtigheid waren toen vernieuwend en baanbrekend. Maar heeft zijn inzicht ons nu nog iets te zeggen?

Een groot misverstand

Wie de brief van Paulus aan de Romeinen leest, komt daar al gauw de term 'gerechtigheid van God' tegen. Tenminste, zo staat dat in de oudere vertalingen, zoals die van het Nederlands Bijbelgenootschap van 1951. In Rom. 1:16-17 is daar te lezen: "Want ik schaam mij het evangelie niet; want het is een kracht Gods tot behoud voor een ieder die gelooft, eerst voor de Jood, maar ook voor de Griek. Want *gerechtigheid Gods* wordt daarin geopenbaard uit geloof tot geloof, gelijk geschreven staat: De rechtvaardige zal uit geloof leven."

Wat betekent die term 'gerechtigheid van God'? In onze tijd kan die niet zomaar begrepen worden, omdat de taal van de Bijbel iets anders betekent dan het huidige Nederlands. De medewerkers van de Groot Nieuws Bijbel van 1982 zagen dat ook al in, en daarom hebben zij ervoor gekozen de uitdrukking 'gerechtigheid van God' te omschrijven. Vers 17 luidt daar: "Want het evangelie brengt aan het licht, dat *de mens in de ogen van God rechtvaardig is enkel en alleen door te geloven*." In de Nieuwe Bijbelvertaling van 2004 wordt de uitdrukking iets anders omschreven: "In het evangelie openbaart zich dat *God enkel en alleen wie gelooft als rechtvaardige aanneemt*." De term 'gerechtigheid van God', die zo in Paulus' Griekse tekst voorkomt, komt in deze twee vertalingen niet meer voor.

Vreemd is dan wel, dat in de Nieuwe Bijbelvertaling in het vervolg van de brief aan deze term soms wel is vastgehouden. In Rom. 10:3, waar Paulus over de joden schrijft, lezen we in de vertaling van 1951: "Want onbekend met Gods gerechtigheid en trachtende hun eigen gerechtigheid te doen gelden, hebben zij zich aan de gerechtigheid Gods niet onderworpen." De Nieuwe Bijbelvertaling luidt daar: "Omdat ze Gods gerechtigheid niet kennen, proberen ze hun eigen gerechtigheid te laten gelden en verlaten ze zich niet op *Gods vrijspraak*." Dit is geen slechte vertaling, maar hedendaagse Bijbellezers kunnen hieruit niet meer opmaken, dat Paulus dit thema van Gods gerechtigheid meteen in het begin van zijn brief al aansneed en dat hij verderop erop terug-

grijpt.

We kunnen ons natuurlijk afvragen of dit zo belangrijk is. Iedereen mag daar zijn eigen gedachten over hebben. Wat Paulus in Rom. 10:3 over de joden schrijft, zouden wij hem nu in ieder geval niet gauw meer nazeggen. Paulus doet hen daar eigenlijk onrecht, maar hij schreef dat zo in het vuur van zijn betoog. Hij was teleurgesteld dat de joden niet massaal in Jezus als de Christus waren gaan geloven. Uiteindelijk verwachtte hij wel dat het met hen goed zou komen (zie Rom. 11).

Hoe dan ook, protestanten zouden eigenlijk wel moeten weten dat de herontdekking van de betekenis van de term 'gerechtigheid van God' in 1517 de aanleiding voor de Kerkhervorming is geweest. Toen Martin Luther nog een Augustijner monnik was, was hij doodsbenauwd voor die gerechtigheid van God. Hij legde die term uit in de zin van *Gods justitie*. Omdat Luther zichzelf als zondaar zag, vreesde hij dat God in zijn rechtvaardig oordeel hem voor zijn zonden later naar de hel zou sturen. Wilde hij die straf ontlopen, dan moest hij enorm zijn best doen, dacht hij, om dankzij zijn eigen inspanningen en verdiensten van dat strenge oordeel 'gered' te worden.

Hoe kwam Luther er dan bij de uitdrukking 'gerechtigheid van God' anders te verklaren? Hij dacht na over Ps. 31:2, waar staat: "Red mij door uw gerechtigheid." Plotseling drong het tot hem door dat die gerechtigheid van God niet duidt op Gods rechtvaardige toorn, maar op zijn barmhartigheid en trouw.

De traditionele vertaling 'gerechtigheid' wekte bij Luther aanvankelijk dus een groot misverstand. Toen hij eenmaal gezien had dat Gods gerechtigheid door barmhartigheid en trouw wordt gekleurd, was dat voor hem een enorme opluchting. Sindsdien droeg hij de boodschap uit, dat een mens in Gods ogen rechtvaardig wordt alleen door te ge-

loven in Christus als Redder. Dat noemde hij: 'rechtvaardiging door het geloof' (zie Rom. 3:28). Maar met zijn visie ging hij in tegen de rooms-katholieke praktijk van zijn tijd. Dit conflict wil ik nu niet behandelen; wel wil ik in de volgende paragraaf ingaan op de vraag, of we in onze tijd iets aankunnen met deze ontdekking van Luther.

Andere maatstaven

In het vorige gedeelte heb ik behandeld hoe Martin Luther een nieuw inzicht kreeg in de betekenis van de 'gerechtigheid van God'. Door Bijbelstudie begreep hij dat daarmee niet Gods straffende justitie wordt bedoeld, maar zijn barmhartigheid en trouw. Uit Paulus' brief aan de Romeinen maakte hij op, dat het geloof in Christus als Redder de mens in Gods ogen rechtvaardig maakt. 'Rechtvaardiging door het geloof' werd zo een belangrijk protestants thema. Hoe kunnen we daar in onze tijd tegenaan kijken?

Eerst: heeft Luther voor eens en altijd de juiste uitleg van de term 'gerechtigheid van God' gegeven? Denken Bijbelgeleerden nog steeds dat die uitdrukking duidt op Gods barmhartigheid en trouw? Het antwoord hierop is, dat Luthers ontdekking in principe juist was. Wel wordt de term nu breder ingevuld. Gods gerechtigheid wordt verklaard als de trouw die Hij betoont in zijn verbond met Israël. In het Oude Testament is het de kracht waarmee God zijn volk van de vijanden redt. Het gaat daarbij in de eerste plaats om het volk Israël als geheel, maar uit de Psalmen blijkt dat ook de enkeling op Gods gerechtigheid mag rekenen.

Voor Luther hield Gods gerechtigheid in dat de mens die in Christus gelooft door God rechtvaardig wordt verklaard; zo hoeft de gelovige nooit meer bevreesd te zijn voor Gods straf voor zijn zonden. Daarover wordt nu ook wel anders gedacht. Er is meer oog voor de traditionele rooms-katholieke uitleg dat de mens door het geloof in Christus ook daadwerkelijk een rechtvaardig leven gaat leiden. 'Gerechtvaardigd worden' is dan enerzijds Gods beslissing tot vrijspraak van zonden, maar anderzijds wijst dit ook op het proces waarin een mens vervolgens in zijn handelen rechtvaardig leeft. Vanzelfsprekend staat dit proces in het teken van Gods barmhartigheid en trouw. Op dit punt zijn rooms-katholieke en protestantse theologen nader tot elkaar gekomen, hoewel de accenten verschillend worden gelegd.

De grote vraag is wel: kan een hedendaags mens hier nog iets mee? Voor Luther was het een levensvraag hoe hij Gods barmhartigheid en genade kon verwerven. Hij was immers bang voor Gods oordeel over zijn zondige leven. Die vrees leeft bij veel mensen tegenwoordig niet meer. Wie nu op zoek is naar God, vraagt zich eerder af: bestaat God wel? En als God er is, hoe dan? En breder: heeft dit leven wel zin? Waarom leef ik eigenlijk? Christus heet dan wel de Redder ofwel Verlosser, maar het is voor velen onduidelijk waarvan de mens moet worden gered of verlost. Ook in allerlei kerken is dat geheimtaal geworden die zelfs door sommige predikanten gemeden wordt.

Ik denk niet dat we mensen nu eerst de angst voor Gods oordeel
28 moeten bijbrengen, om hen vervolgens te vertellen hoe ze daarvan af kunnen komen. Hoewel ook Jezus regelmatig dreigde met Gods oordeel, was dat niet de kern van zijn boodschap. Toch kunnen mensen van nu zeker wel iets leren van Luthers ontdekking van Gods barmhartigheid, die in het bijzonder geldt voor wie gelooft in Christus.

Allereerst is het van belang dat we in vrede met God kunnen leven en sterven. Een kerk die deze boodschap verwaarloost, drijft van het evangelie af. Verder: Luther meende aanvankelijk dat hij door zijn eigen inspanningen aan de eisen van Gods wet moest beantwoorden. De meeste mensen beleven dat niet meer zo, maar er zijn in onze samenleving nog steeds allerlei eisen waaraan je moet beantwoorden. Je moet een geslaagd en evenwichtig leven leiden, je moet knap en gezond zijn, je moet gelukkig zijn, het moet goed met je gaan. Die eisen worden niet altijd zo uitgesproken, maar ze vormen in onze cultuur wel een onderstroom waaraan we ons moeilijk kunnen onttrekken. Wie er niet aan beantwoordt, is een mislukkeling. Dan wordt het leven al gauw als zinloos ervaren.

Het evangelie van de 'rechtvaardiging uit het geloof' houdt in dat God er heel andere maatstaven op nahoudt. Je hoeft niet voor het oog van de mensen geslaagd te zijn, als je maar leeft in het vertrouwen op de barmhartigheid en liefde van God, die Hij heeft bevestigd in Jezus Christus. God eist niet het onmogelijke van de mens, en is altijd bereid tot vergeving van missers. Jezus zegt dat Hij zijn volgelingen geen zware last oplegt, want zijn juk is zacht en zijn last is licht (Mat. 11:28-30). In de sfeer van Christus geldt, dat je om te beginnen er gewoon mag zijn, wat er ook aan je mankeert. Gods barmhartigheid geldt nog steeds, en wil een mens inspireren tot een zinvol leven in het spoor van Christus.

Bezinningsvragen:

Luther leefde in vrees voor Gods oordeel. Welke gedachten roept dat bij u op? Welke gedachten hebt u zelf bij God?

Wat zou het voor u kunnen betekenen om 'in vrede met God te kunnen leven en sterven' (p. 35)?

Op welke manieren kan een gemeente omgaan met de druk in onze maatschappij om te presteren en geslaagd, evenwichtig, gezond en knap te zijn?

Zijn er woorden in de Bijbel die u in de loop van de tijd anders bent gaan begrijpen?

WAT WAS DE ZIN VAN JEZUS' DOOD?

In het Nieuwe Testament en in de christelijke traditie wordt Jezus' wrede dood niet als zinloos en tragisch beschouwd. In allerlei termen wordt uitgedrukt dat Hij is gestorven voor andere mensen.

In het evangelie van Marcus staat twee keer dat Jezus stierf 'voor velen' (10:45; 14:24). Daar staat ook dat Jezus is gekomen om zijn leven te geven als een 'losgeld', waarmee Hij die velen vrijkoopt. Mat. 26:28 vult aan dat Jezus zijn bloed voor velen zou vergieten 'tot vergeving van zonden'. Met een ander beeld wordt Jezus in het evangelie van Johannes (1:29) genoemd: 'het lam van God dat de zonde van de wereld wegneemt'. Ook zegt Jezus dat Hij als de goede herder zijn leven voor zijn schapen zal inzetten. Dat betekent dat Hij, door zijn leven te geven, mensen van slechte herders wil verlossen en hen opnieuw of voor het eerst in relatie met God wil brengen (Joh. 10:11-18). Het is opvallend dat het in de evangeliën bij zulke korte uitspraken blijft; ze worden amper of niet toegelicht.

Vrijgekocht

De apostel Paulus schreef zijn brieven vóór er evangeliën waren. Terloops gebruikt hij de beeldspraak dat gelovigen zijn 'gekocht en betaald' (1 Kor. 6:20; 7:23). Hij gaat ervan uit dat de lezers begrijpen dat ze door Jezus waren vrijgekocht uit de macht van het kwaad. Wie het losgeld had ontvangen, legt hij niet uit. Met een andere term zegt hij dat God Jezus Christus heeft gegeven als een zoenmiddel door zijn bloed ofwel dood (Rom. 3:25). Iets later schrijft hij dat Christus 'voor goddeloze mensen is gestorven' (Rom. 5:6). In dat verband gebruikt ook hij de uitdrukking 'velen', die we zojuist al tegenkwamen. Frappant

is dat Paulus die term afwisselt met 'allen'. Hij bedoelt dat Jezus zijn leven voor zondige mensen heeft gegeven, met als doel hen allemaal vrij te spreken en rechtvaardig te maken (Rom. 5:15-19).

Er zouden nog veel meer teksten uit het Nieuwe Testament aangehaald kunnen worden over de zin van Jezus' dood. De overtuiging dat zijn dood verlossing uit de macht van de zonde en verzoening met God heeft teweeggebracht, blijkt bijvoorbeeld ook in 1 Petrus, 1 Johannes en Openbaring. Steeds stippen de schrijvers dat even aan, en gaan ze ervan uit dat de lezers begrijpen waar het om gaat.

Offer

Het enige geschrift in het Nieuwe Testament waarin deze overtuiging breedvoerig wordt uitgelegd, is de anonieme brief aan de Hebreeën. Daar wordt Jezus beschreven als de volmaakte hogepriester die het heiligdom in de hemel is binnengegaan om zichzelf te offeren. Volgens de schrijver had Jezus' offer van zijn eigen leven tot gevolg dat alle dierenoffers, die de Israëlieten volgens de boeken van Mozes aan God moesten brengen, overbodig zijn geworden. Jezus' dood had immers in één keer vergeving van zonden en een nieuw verbond met God mogelijk gemaakt (zie vooral Hebr. 9-10).

Tegenwerpingen

Veel mensen van onze tijd kunnen deze gedachten moeilijk volgen. Dat geldt vaak genoeg ook voor wie ermee zijn opgegroeid. Wie er na verloop van tijd kritisch over gaat nadenken, kan tot allerlei vragen komen. Zo bijvoorbeeld:

1. Is die overtuiging afkomstig van Jezus zelf, of hebben zijn leerlingen die bedacht, omdat zij niet konden accepteren dat hun meester een zinloze dood was gestorven?
2. Wat zit er achter het beeld van het losgeld en het vrijkopen?
3. Was het echt zo – zoals wel is beweerd – dat God zo boos was op de mensen, omdat zij zich niet aan zijn goede wetten hielden, dat alleen Jezus' offerdood Gods boosheid kon stillen en hen weer met God kon verzoenen?

4. Waarom zou God de dood van Jezus, 'zijn Zoon', nodig hebben om mensen hun zonden te vergeven? God kan toch zo ook wel zonden vergeven, alleen op grond van zijn liefde?

Antwoorden

Het antwoord op de eerste vraag, of die overtuiging van Jezus zelf stamt, is niet met volledige zekerheid te geven. Volgens de evangeliën spreekt Jezus zelf over zijn dood met de term 'losgeld voor velen' en zegt Hij dat Hij zijn leven voor zijn 'schapen' zal inzetten. Wie de evangeliën kritisch leest, houdt er rekening mee dat Jezus zulke uitspraken niet zelf gedaan heeft en dat ze Hem later in de mond zijn gelegd. Wie daarentegen meer gezag aan de evangelieschrijvers toekent en aanneemt dat ze in grote lijnen een betrouwbaar beeld van Jezus' woorden geven, denkt daar anders over. Die is ervan overtuigd dat Jezus zelf zo over zijn eigen dood voor anderen gesproken heeft. Ieder moet daarin zijn of haar eigen keuze maken. Zelf neem ik aan dat Jezus inderdaad heeft gemeend dat het Gods bedoeling was dat Hij plaatsvervangend voor anderen zou sterven. Die gedachte was in die tijd namelijk niet onbekend. Lees het befaamde hoofdstuk Jesaja 53 er maar op na.

Op de tweede vraag zijn heel verschillende antwoorden gegeven, te veel om nu op te noemen. In het oude Griekse christendom meende men dat Jezus door te sterven de mensheid uit de macht van de duivel had vrijgekocht. De duivel zou dan Jezus' ziel als losgeld hebben ontvangen en in ruil de gevangenen uit zijn dodenrijk hebben moeten laten gaan. Zo – en door Jezus' opstanding uit de dood – werd de weg naar Gods koninkrijk voor alle mensen geopend. Deze voorstelling is in de oosters-orthodoxe kerken gangbaar geworden, maar in het westerse christendom niet. In het Westen meende men dat Jezus zijn leven als offer aan God gaf, en mensen zo uit de macht van het kwaad bevrijdde ofwel 'vrijkocht'. Men redeneerde soms dat Jezus met zijn dood genoegdoening gaf aan Gods gekrenkte eer en aan zijn toorn over de zonde. In die termen is dat echter *niet* in het Nieuwe Testament te vinden; dat is het antwoord op de derde vraag. Wel kunnen we zeggen dat de visie dat Jezus zijn leven offerde aan God (en niet aan de duivel), inderdaad zo in de nieuwtestamentische teksten is bedoeld.

Op de vierde vraag, of God de dood van Jezus nodig heeft om mensen hun zonden te vergeven, is te zeggen dat God volgens de Bijbel in-

derdaad van zichzelf al genadig en barmhartig is. Het Oude Testament maakt dat volstrekt duidelijk, al gaat het daarin ook vaak over Gods boosheid over de mensen, omdat ze zijn geboden niet gehoorzamen. Maar daarna komt steeds weer de boodschap van Gods liefde en genade. In andere teksten wordt echter ook gewezen op de noodzaak van het vergieten van bloed om vergeving van zonden te ontvangen. Dat wordt in Hebr. 9-10 opgepakt en op Jezus toegepast.

Buitengewoon

Eén belangrijke tekst nog: In 2 Kor. 5:14-19 schrijft Paulus dat de verzoening door Christus van God uitgaat. Er wordt niet gezegd dat God de dood van zijn Zoon eiste; wel dat God door Christus ons met zich heeft verzoend. Maar nogmaals: voor kritische mensen van onze cultuur zijn zulke gedachten moeilijk te volgen. (Misschien gaat dit minder op voor de Vrije Evangelische Gemeenten, maar ook dan zullen hun leden het onbegrip opmerken wanneer zij dit evangelie van de verzoening door Christus' dood aan buitenstaanders proberen over te brengen.) Voor dit onbegrip zijn minstens twee redenen te geven.

1) De westerse cultuur is niet meer vertrouwd met offers aan God of goden, zoals Israël en de omringende volken daarmee vroeger wel vertrouwd waren. Losgeld wordt nu soms betaald om gijzelaars vrij te kopen, maar dat is iets uitzonderlijks. In de Tweede Wereldoorlog bood pater Titus Brandsma zich in een concentratiekamp aan om plaatsvervangend voor een ander afgeranseld te worden. Dat is indrukwekkend, maar het is ook heel uitzonderlijk. Omdat onze cultuur niet meer met plaatsvervangende offers vertrouwd is, is ook de voorstelling van Jezus' plaatsvervangende offerdood voor de meeste mensen iets vreemds geworden. De bevrijdende kracht ervan wordt meestal niet meer gevoeld.

2) Onze cultuur wordt gekenmerkt door rationalisme. Veel mensen willen graag alles begrijpen, en in het geloof stuiten ze op grenzen. Bovendien gaat er in velen een koopman schuil: ze willen graag alles narekenen. Maar het geloof in Jezus' offerdood als losprijs is voor een rationeel mens niet te volgen en niet na te rekenen.

Onder de indruk

Kunnen we dan niets meer met die oude overtuigingen beginnen? Moeten we die bij gesprekken met ongelovigen dan maar verzwijgen? De praktijk wijst uit dat sommigen er ondanks de vreemdheid toch door geraakt worden. Er gaat hun een licht op, ze ervaren de bevrijdende kracht ervan, en bekeren zich. Wie dat niet zo beleeft, kan door andere aspecten van Jezus en zijn boodschap worden geraakt. Met rationalisme alleen kom je er dan niet. Je kunt niet alles narekenen, maar wel onder de indruk raken van dat grote verhaal, waarbij ook Jezus' dood voor anderen hoort. Bij het vieren van zijn maaltijd (het avondmaal) wordt vaak gezongen: 'Christus, lam van God, die de zonde van de wereld wegneemt, ontferm U over ons.' Wie daaraan deelneemt, wordt niet gevraagd dat na te rekenen, maar mee te bidden en zich aan het geheim toe te vertrouwen. Het is geen schande je te voegen in de traditie waarmee de kerk sinds haar begin vertrouwd is.

Bezinningsvragen:

In onze gemeenten sprak en zong men graag over het zoenbloed van Christus. Zie bijv. Lied 809 (Bundel JdH) 'Op het Godslam rust mijn ziele'. Wat wordt daarin over Christus' offer gezegd?

Hoe beleeft u het avondmaal? Wat betekenen de woorden en handelingen voor u?

Hoe wordt in uw gemeenten de Goede Vrijdag gevierd? Kent u bijzondere manieren of liturgische vormen om de dood van Jezus te gedenken? Welke liederen spreken u dan bijzonder aan?

Welke kernteksten in de Bijbel helpen u verder als het gaat om verzoening en vergeving?

Kent u mensen die moeite hebben met het idee dat iemand zich voor een ander moet offeren? Wat zijn hun bezwaren en hoe reageert u daarop?

IS HET EVANGELIE VAN JOHANNES ANTI-SEMITISCH?

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er in de kerken een bezinning op gang over de oorzaken van het antisemitisme in Europa. Had de kerk schuld aan een klimaat waarin haat tegen joden kon ontstaan en hoe stond het met boeken van grote theologen en sommige geschriften uit het Nieuwe Testament? Vooral enkele uitspraken uit het evangelie van Johannes riepen de vraag op of niet al in de vroegste geschriften van de kerk een anti-joods sentiment aanwezig is.

Toen ik in Amsterdam predikant was, heb ik enkele malen in de kerkdienst op Goede Vrijdag het hele verhaal van Jezus' lijden en sterven volgens het evangelie van Johannes voorgelezen: Joh. 18 en 19. In de evangelietekst heb ik echter een aantal wijzigingen aangebracht. Waar er stond 'de joden', heb ik dat verscheidene malen weggelaten en waar mogelijk vervangen door 'zij' of 'hen'. Mijn overweging hierbij was dat de beschrijving van Jezus' lijden en sterven in dit evangelie sterk de indruk wekt dat Jezus tegenover 'de joden' in het algemeen stond en dat 'de joden', zonder uitzondering, Jezus hebben omgebracht. Dat klinkt nogal ongenuanceerd en wekt de indruk dat alle joden, ook die uit onze eigen omgeving, hiervoor verantwoordelijk zijn. In de Middeleeuwen, toen de traditie om op Goede Vrijdag Joh. 18 en 19 te lezen ook al bestond, hebben onnadenkende kerkgangers na de kerkdienst soms hun woede gekoeld op de plaatselijke synagoge. Nu was ik daar in Amsterdam niet bang voor, maar het leek mij beter die scherpe tegenstelling tussen Jezus en 'de joden' uit de evangelietekst ietwat te matigen. Jezus' titel 'de koning der joden' heb ik wel zo voorgelezen.

Wie het hele evangelie van Johannes doorleest, ziet dat die tegenstelling tussen Jezus en 'de joden' daar veel vaker voorkomt. Soms wekt

Jezus zelfs de indruk dat Hij zich buiten het joodse volk plaatst. Zo zegt Hij in Joh. 7:19: "Heeft Mozes *u* niet de wet gegeven?" en in Joh. 8:17: "In *uw* wet staat geschreven..." (ook in 10:34). We kunnen ons afvragen waarom Hij niet zei: "Heeft Mozes *ons* niet de wet gegeven" en "In *onze* wet staat geschreven". In Joh. 15:25 heeft Jezus het zelfs over "*hun* wet". Een zeer felle uitspraak staat in Joh. 8:44, waar Jezus tot de joden zegt: "Jullie stammen af van je vader, de duivel, en willen doen wat je vader begeert". Met dat laatste is bedoeld dat zij Jezus wilden vermoorden. Tegelijk wordt hier gezegd dat de joden niet God tot vader hebben, maar de duivel. Op hun beurt zeggen Jezus' tegenstanders dat Hij door een boze geest was bezeten (Joh. 7:20; 8:48; 8:52; 10:20; vgl. Marc. 3:22). Het ging dus hard tegen hard!

Maar als Jezus, als Zoon van God, meende dat de joden niet God maar de duivel tot vader hadden, dan roept dit deze ernstige vraag op: moet het evangelie van Johannes wellicht antisemitisch genoemd worden? Antisemitisch dus in de zin van 'anti-joods'.

Vergelijken we die felle tegenstelling tussen Jezus en de joden in dit evangelie met de andere canonieke evangeliën, dan zien we een gradueel verschil. Ook daar kan Jezus zich zeer kritisch uitlaten over volksgenoten, maar daar heten zij niet 'de joden' in het algemeen, maar 'huichelaars' (Mat. 6:2; 6:5; 6:16; 15:7; 22:18) of 'Schriftgeleerden en Farizeeën' (Mat. 23:13-15 enz.). Jezus' kritiek geldt daar dus bepaalde mensen of groepen. In het lijdensverhaal van Marcus staat Jezus tegenover Judas en Schriftgeleerden en oudsten en hogepriesters, maar niet tegenover 'de joden' in het algemeen. Wel is het zo dat bij Marcus de hele menigte ten slotte schreeuwt: "Kruisig hem" (Marc. 15:14). Matteüs vermeldt daarbij bovendien de huiveringwekkende woorden: "Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen" (Mat. 27:25).

Keren we terug naar het evangelie van Johannes, dan zien we dat Jezus daar in de eerste hoofdstukken onmiskenbaar als jood wordt geïntroduceerd. Opvallend genoeg is het een Samaritaanse vrouw die Hem, in Joh. 4:9, expliciet jood noemt! Tot haar zegt Jezus ook: "Het heil komt voort uit de joden" (Joh. 4:22). Deze positieve uitspraak over het joodse volk staat dus eveneens in dit evangelie.

Om te bepalen of het evangelie van Johannes anti-joods is, is het van belang vast te stellen dat de evangeliën niet volgens onze huidige historische en journalistieke maatstaven zijn geschreven. Wie in onze

tijd verantwoorde journalistiek bedrijft, is zorgvuldig met het citeren van zijn gesprekspartners. Het komt voor dat een journalist de tekst van een interview ter goedkeuring en correctie aan de geïnterviewde voorlegt voordat het gepubliceerd wordt. Een historicus die zich op geschreven bronnen baseert, probeert dit zo nauwkeurig mogelijk te doen. In de oudheid betrachtte men daarentegen een grote vrijheid in het citeren van personen uit het verleden. Een geschiedschrijver kon een generaal een redevoering in de mond leggen die voorafgaande aan een veldslag zo gehouden had kunnen worden, zonder dat er een verslag van bewaard was gebleven.

Nu hebben de evangelisten de woorden van Jezus niet uit hun duim gezogen; deze gaan terug op herinneringen en op mondelinge en schriftelijke overleveringen. Maar we moeten ermee rekenen dat ook de situatie waarin de evangelisten zich bevonden toen zij over Jezus schreven van invloed is geweest op hun beschrijvingen. De evangeliën zijn tientallen jaren na Jezus' aardse leven geschreven, toen de eerste ooggetuigen begonnen weg te vallen. Bij het schrijven van hun boeken hebben de evangelisten zich de vrijheid veroorloofd om discussies van die latere tijd daarin te vervlechten. In feite hebben zij de oorspronkelijke woorden van Jezus zo geactualiseerd. Voor het evangelie van Johannes betekent dit dat latere discussies tussen joden die in Jezus geloofden en andere joden hierin zijn neergeslagen. Er is ook wel verondersteld dat we hier het verslag lezen van de botsing tussen verscheidene joods-christelijke groepen: één die op de manier van dit evangelie in Jezus geloofde (dus als het Woord dat als Zoon van God uit de hemel is neergedaald), en andere joods-christelijke groepen die hun geloof anders formuleerden. Hoe dit ook zij, op de een of andere manier zijn discussies die tientallen jaren na Jezus' dood zijn gevoerd, teruggeprojecteerd in zijn aardse leven.

Gaan we ervan uit dat we in dit evangelie indirect lezen van de discussies tussen joodse christenen en andere joden, dan is zo te verklaren waarom Jezus tot zijn volksgenoten spreekt van "*uw* wet". Dat was nadien blijkbaar het taalgebruik van de christenen voor wie Johannes schreef, die zich hadden moeten afscheiden van de niet-christelijke joden die zich alleen op de wet van Mozes beriepen. Ook Jezus' uitspraak tot 'de joden': "Jullie stammen af van je vader, de duivel", kunnen we herleiden tot hetgeen joodse christenen later hebben verweten aan joden die het

geloof in Jezus afwezen en tegenwerkten. Als gevolg hiervan voelden de christelijke joden zich in de synagoge niet meer thuis of werden zij daaruit geweerd (daarop wordt gezinspeeld in Joh. 9:22; 12:42; 16:2). Zo groeide hun afstand tot de overige joden en tot hun (later 'rabbijns' genoemde) uitleg van de wet van Mozes.

Wanneer nu het negatieve gebruik van de aanduiding 'de joden' in het evangelie van Johannes teruggaat op een intern joodse discussie van de tijd na Jezus' aardse leven, dan past het niet om van een 'antisemitisch' (in de zin van: 'anti-joods') evangelie te spreken. Het stamt immers uit een milieu van joden die het onderling niet eens waren.

Toch is hiermee het algemene, ongespecificeerde gebruik van de term 'de joden' nog niet voldoende verklaard. De achtergrond hiervan lijkt bovendien te zijn dat de evangelist ook voor niet-joodse christenen schrijft. Dit wordt bevestigd door het feit dat hij allerlei joodse termen en gewoonten aan zijn lezers uitlegt (Joh. 1:38; 1:41-42; 2:6; 4:9; 4:25; 9:7 enz.).

Het wordt echter een heel ander verhaal wanneer niet-joodse christenen zich op dit evangelie gaan beroepen om aan te tonen hoe slecht de joden waren omdat zij Jezus als Messias hebben afgewezen en tenslotte hebben laten kruisigen. Nog erger wordt het wanneer christenen uit de andere volken zich tegen de joden keren omdat zij hen, al leven zij eeuwen later, verantwoordelijk houden voor de dood van Jezus. Wij kunnen dus concluderen dat het evangelie van Johannes op zichzelf oorspronkelijk niet antisemitisch was, maar dat het wel tot een antisemitische uitleg aanleiding heeft gegeven. Bij lezing en in de uitleg luistert het dus nauw.

Bezinningsvragen:

Is het u wel eens opgevallen dat er in het evangelie van Johannes zonder nuance over 'de joden' gesproken wordt? Wat vindt u daarvan?

Hoe kijkt u aan tegen de veronderstelling dat in de evangeliën latere discussies uit de vroege gemeente zijn geprojecteerd?

Wat vindt u van het onderscheid dat wordt gemaakt tussen teksten in het evangelie die mogelijk zijn voortgekomen uit interne joodse twisten over de Messias en de wet van Mozes, en het misbruik dat niet-joden van het evangelie hebben gemaakt om joden zwart te maken?

Op welke manier zou vandaag de dag van Bijbelse teksten misbruik gemaakt kunnen worden, als het gaat om het beschuldigen van mensen?

Is het mogelijk om verdraagzaam te zijn en tegelijk gehoorzaam aan de Bijbel?

HET OUDE TESTAMENT ALS BOEK VAN DE KERK

In zeven bijdragen wordt ingegaan op de vraag naar de betekenis van het Oude Testament voor christenen. Wordt er vroeger en nu terecht een tegenstelling gemaakt tussen de 'strenge' God van het Oude Testament en de 'liefdevolle' Vader van het Nieuwe? En hoe om te gaan met oudtestamentische geweldsteksten? Ook de canon van het Oude Testament en de plaats van de deuterocanonieke geschriften komen ter sprake.

De Bijbel gekortwiekt

Wat christenen het 'Oude Testament' noemen, hebben zij als Heilige Schrift gemeenschappelijk met de joden. Toch leggen christenen en joden het Oude Testament vaak verschillend uit. Dat komt omdat christenen die oude boeken van Israël hebben leren kennen via Jezus en zijn apostelen. Christenen lezen het Oude Testament niet zomaar, maar in het kader van de komst van Jezus en in samenhang met het Nieuwe Testament.

De functie van het Oude Testament in de kerk heeft daar vaak vragen opgeroepen. De oudtestamentische verhalen en voorschriften zijn soms ruig, en het beeld van God dat erin wordt opgeroepen spreekt christenen niet altijd aan.

Een protestantse jongerenwerkster in Friesland verklaarde eens in een moment van naïeve openhartigheid, niet gehinderd door theologische deskundigheid, dat de God van het Oude Testament een ander was dan de God van het Nieuwe Testament. Zij zag de tegenstelling dat God in het Oude Testament naijverig (jaloers betekent dat), wreed en onberekenbaar was, terwijl ons in het Nieuwe Testament een God van liefde en genade wordt voorgehouden. Zij is niet de enige die er zo

over denkt. Andere christenen zien in dat die opvatting onhoudbaar is, en sommigen gaan zelfs zo ver dat zij aan het Oude Testament de voorkeur geven boven grote delen van het Nieuwe Testament.

Omdat de plaats van het Oude Testament in de christelijke kerk van veel verschillende kanten belicht kan worden, wil ik enkele aspecten hiervan bespreken. Daarin zal bijvoorbeeld aan de orde komen hoe het zit met de omvang van de canon van het Oude Testament, de verhouding waarin Jezus staat tot de wet en de profeten, de uitleg van het Oude Testament door christenen en joden, de wrede teksten van het Oude Testament in vergelijking met het Nieuwe Testament, het citeren van losse teksten zonder rekening te houden met het bredere verband, het Godsbeeld, enzovoorts.

De christelijke kerk heeft er altijd aan vastgehouden dat, ondanks allerlei 'moeilijke' teksten in het Oude Testament, het bij de kerk hoort als het getuigenis van God, de Vader van Jezus, en als profetisch getuigenis van Jezus zelf. Om te beginnen wil ik ingaan op een geruchtmakende episode in de eerste helft van de tweede eeuw. Er was toen een rijke christen uit Sinope; dat was een stad aan de Zwarte Zee, in de Romeinse provincie Bithynië en Pontus (vgl. 1 Petr. 1:1); in het huidige Turkije heet de stad nog steeds Sinop. De man heette Marcion en verdiende zijn brood als scheepsreder. Naar verluidt was zijn vader bisschop, hetgeen toen inhield dat hij in Sinope voorganger van de christelijke gemeente was.

In de kerk van zijn vader werden de boeken van het Oude Testament beschouwd als Heilige Schrift. Marcion was echter tot de overtuiging gekomen dat het Oude Testament van een andere God getuigde dan de Vader in de hemel over wie Jezus had gesproken. Zoals veel mensen tot op vandaag, wist Marcion geen raad met de 'wrede' teksten over God, en concludeerde hij dat de God van de joden misschien wel rechtvaardig was, maar niet genadig. In het Oude Testament leren we volgens Marcion de Schepper kennen, maar de andere God, de Verlosser, zou pas door Jezus bekend gemaakt zijn. God de Schepper heeft een wet uitgevaardigd die tot vloek werd; God de Verlosser maakt mensen daarentegen vrij van de wet en is louter liefde. Zo zag Marcion allerlei tegenstellingen tussen het Oude Testament en de boodschap van Jezus.

Paulus was volgens hem de enige apostel die Jezus' onderricht goed begrepen had. De enige evangelist die goed over Jezus had geschreven zou Lucas zijn geweest, Paulus' metgezel. Toch accepteerde Marcion niet het hele evangelie van Lucas en niet de complete brieven van Pau-

lus. Allerlei verwijzingen naar het Oude Testament en naar de joodse wereld van Jezus' tijd schrapte Marcion daaruit, zodat hij een gekortwiekt bundeltje teksten overhield waarin hij zijn eigen theologische visies terug las. Daarin ontbraken bijvoorbeeld de eerste twee hoofdstukken van het evangelie van Lucas, over Zacharias en Elisabeth, Maria en Jozef: die waren te joods! Volgens Marcion was Jezus niet uit Maria geboren, maar rechtstreeks als een soort engel uit de hemel van zijn Vader neergedaald.

Marcion behoorde inmiddels tot de kerk van Rome, maar toen hij daar in het jaar 144 met zijn opvattingen naar buiten kwam, deed die kerk hem resoluut in de ban. Sindsdien geldt Marcion als de ketter bij uitstek. Hij stichtte toen een eigen kerk, die eeuwen lang heeft bestaan.

Een goede en een minderwaardige God

Marcion was niet de enige die in die tijd kritisch dacht over de God van het Oude Testament. Vóór hem waren andere christelijke leraren ook al tot die opvatting gekomen. Maar zij hadden kennelijk niet het organisatietalent waarover Marcion beschikte, want de groepen waarin zij hun eigen uitleg van het Oude Testament gaven, bleven erg versnipperd. Toch ervoer de kerk van de tweede eeuw die leraren en hun gemeenten steeds meer als een bedreiging. Met een algemene term worden zij 'gnostici' genoemd. Ondanks allerlei variaties tussen de verschillende gnostische groepen hadden velen van hen één element gemeenschappelijk. Dat betrof de uitleg van het paradijsverhaal. De slang die Eva en Adam ertoe overhaalde te eten van de kennis van de boom van goed en kwaad, was volgens gnostici een instrument van de ware God, de Vader van Jezus. De Schepper daarentegen, die met zijn engelen het paradijs had aangelegd, was volgens die gnostici maar kinderachtig. Hij had Adam en Eva immers verboden te eten van de boom van de kennis van goed en kwaad. Die kennis gunde hij hun niet, want dan zouden zij 'als goden zijn' (vgl. Genesis 3:5 in de Nieuwe Bijbelvertaling).

Dit onderscheid tussen een goede God en een minderwaardige God is door de schrijver van het boek Genesis zeker niet zo bedoeld. Maar als iemand partij wil kiezen voor de slang als vertegenwoordiger van de verre, goede God, dan is dat verhaal weerloos tegenover zo'n uitleg. Dat die slang later wordt getroffen door het strenge oordeel van de God die

de wereld en het paradijs had geschapen, kan dan worden gezien als een nieuw bewijs dat die God dom en wreed is.

Die gnostische groepen hebben niet het Oude Testament aan de kant geschoven, maar zij gaven er een heel andere uitleg aan dan in de kerk gebruikelijk was. In de kerk wilde men vasthouden aan het Oude Testament als het getuigenis van Gods begin met de wereld, met de mensheid en met Abraham en Israël. In de kerk wilde men eraan vasthouden dat Jezus uit Israël en uit de wereld van het Oude Testament voortkwam. Jezus werd in die tijd dan ook beschouwd als een nieuwe Adam. Waar het bij Eva en Adam fout was gegaan omdat zij naar de slang hadden geluisterd, was het bij Maria en Jezus goed gegaan omdat zij God hadden gehoorzaamd. In de kerk las men in het Oude Testament allerlei profetieën die in Jezus waren vervuld. Zo wordt in het evangelie van Matteüs regelmatig een oudtestamentische tekst aangehaald en uitgelegd met betrekking tot Jezus. In 1 Petr. 1:10-12 staat hoe de oudtestamentische profeten probeerden vast te stellen waarop hun eigen uitspraken eigenlijk doelden; dus wat die met Christus en de toekomstige verlossing hadden te maken.

Als wij zulke oudtestamentische profetieën nu nalezen, dan denken we al gauw dat ze helemaal niet zo duidelijk over Christus gaan. Maar we vergeten dan dat de eerste christenen het Oude Testament op een joodse manier lazen. Joden legden (en leggen nog steeds) allerlei teksten uit als voorzeggingen van de komst van de Messias. Christenen betrokken zulke teksten op Jezus, die zij als de Messias ofwel Christus beschouwden. Zij herkenden in de oudtestamentische boeken profetieën die met de komst, het optreden, de dood en de opstanding van Jezus waren vervuld. Anders gezegd: zij eigenden zich het Oude Testament op een nieuwe manier toe.

Toen die gnostische groepen en Marcion hun kritische visie op het Oude Testament en zijn God gaven, heeft de kerk des te meer geprobeerd in het Oude Testament teksten uit te leggen met betrekking tot Jezus. Achteraf kunnen we daarvan zeggen dat dat wel erg ver ging en soms leidde tot spitsvondige verklaringen. Maar we moeten wel het belang ervan in het oog houden. De kerk had goed begrepen dat Jezus niet was los te maken van de God van Israël, in wie zij geloofde als de Schepper van de wereld. Op de manier van die tijd hield de kerk vast aan het feit dat Jezus een jood was.

Profetieën over Jezus

Op die profetieën over Jezus in het Oude Testament wil ik nu wat nader ingaan. Toen de eerste christenen met Jezus' leven, dood en opstanding in gedachten het Oude Testament herlazen, ervoeren zij dat allerlei teksten voor hen open gingen omdat die voor hun besef eigenlijk over Jezus gingen. Omdat de eerste christenen joden waren, lazen zij het Oude Testament op een joodse manier. De joden waren al gewend om allerlei teksten op de Messias te betrekken. Joden die in Jezus waren gaan geloven zeiden nu: die profetieën zijn met de komst van Jezus vervuld. Het ging zoals in het verhaal van de Emmaüsgangers: die vreemdeling die zich bij hen had gevoegd, legde hun uit wat bij Mozes, de profeten en de overige geschriften op Christus betrekking had (Luc. 24:26-32). Andere joden, die niet in Jezus geloofden, verklaarden die teksten anders. Zij erkenden wel dat ze over de toekomstige Verlosser gingen, maar zij geloofden niet dat die profetieën met de komst van Jezus waren vervuld. Jezus had toch niet de verlossing van Israël gebracht?

Een voorbeeld van zo'n profetie staat in Mat. 12:18-21. Daar wordt uit Jes. 42:1-4 een beschrijving van de uitverkoren knecht van de Heer aangehaald, op wie God zijn Geest heeft gelegd. De tekst gaat over het behoedzame optreden van die knecht en over zijn verkondiging van het recht aan alle volken. Het is begrijpelijk dat de evangelist in die profetie Jezus heeft herkend. Ook in oude joodse vertolkingen wordt deze tekst wel gelezen als een beschrijving van de Messias. Toch heeft de profeet die in Jes. 42 aan het woord is zelf waarschijnlijk niet aan de Messias gedacht toen hij deze woorden uitsprak. Vermoedelijk heeft hij gedacht aan de Perzische koning Kores (ofwel Cyrus), die de joden die in Babel in ballingschap leefden weer naar hun eigen land heeft laten gaan. We mogen dus aannemen dat koning Kores destijds als een uitverkoren knecht van de Heer werd beschouwd. Een paar eeuwen later werd die tekst echter opnieuw verklaard. Joden meenden dat met die uitverkoren knecht het volk Israël was bedoeld. In de Griekse vertaling van Jes. 42:1, uit de tweede eeuw voor Christus, staat namelijk: "Jakob is mijn knecht, Ik zal hem ondersteunen; Israël is mijn uitverkorene, Ik heb hem aanvaard. Ik heb hem mijn Geest gegeven". Die vertaling is nogal vrij ten opzichte van de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst, maar het kwam in die tijd vaker voor dat een vertaling werd aangepast aan een latere uitleg van de tekst. Het is frappant – maar ook begrijpelijk – dat nog twee eeuwen later christenen diezelfde tekst toepasten op Jezus.

Is dat verwarrend? Vanuit modern perspectief kunnen we zeggen dat de tekst van Jesaja steeds weer een nieuwe betekenis heeft gekregen. De uitleg dat die tekst met het optreden van Jezus is vervuld, is legitiem, zelfs al bestond er die andere joodse uitleg die inhield dat Israël die knecht van God was. Weer andere joden van die tijd hebben bij die knecht aan de toekomstige Messias gedacht, maar verwierpen de opvatting dat Jezus die Messias was.

Wie zulke profetieën nu in het Oude Testament naleest en weet van andere verklaringen van die teksten, kan erover in onzekerheid raken of de oudtestamentische profeten wel echt over Jezus hebben gesproken. Het antwoord luidt: meestal niet rechtstreeks. Maar als wij ons inleven in de manier van lezen van de eerste christenen, dan kunnen we er goed inkomen dat zij die teksten waarin zij Jezus herkenden als profetieën over Hem hebben opgevat. De kerk heeft daarin de inspiratie van de Heilige Geest gezien. Die Geest heeft die oude teksten ontsloten en met het oog op Jezus verklaard. Sindsdien leeft de kerk met die 'christelijke' lezing van het Oude Testament. Al studerend kunnen we daar wel eens even afstand van nemen, maar als gelovigen, bij het Bijbellezen en in de eredienst, kunnen we die niet volkomen terzijde schuiven.

Bezinningsvragen:

Kent u voorbeelden van uitspraken over een 'wrede' God van het OT en een 'liefdevolle' Vader in het NT?

Wij leggen de focus vaak op 'Jezus alleen'. Hoe belangrijk is in dat licht het geloof in God als Schepper? Is God voor u 'strenger' dan Jezus?

Bijbelse teksten zijn in de loop der eeuwen verschillend uitgelegd en soms is een tekst zelfs aangepast. Welke vragen en gedachten roept dat bij u op?

De kerk heeft de manier van lezen van de eerste christenen gevolgd en allerlei oude teksten met het oog op Jezus verklaard. Hoe staat u in deze traditie?

Geestelijke uitleg

In het Nieuwe Testament worden regelmatig uitspraken en aankondigingen van oudtestamentische profeten uitgelegd als profetieën over Jezus. In het vorige gedeelte heb ik daarvan het voorbeeld van Jes. 42 en Mat. 12:15-21 besproken. De eerste christenen lazen het Oude Testament met Jezus in gedachten en pasten het op Hem toe. In de kerk zijn sindsdien veel meer teksten uit het Oude Testament opgevat als voorzeggingen van Jezus.

In Jes. 50:6 lezen we over iemand die zegt: "Ik heb mijn rug blootgesteld aan mijn folteraars, wie mij de baard uittrokken, bood ik mijn wangen aan. Ik heb mijn gezicht niet verborgen toen zij mij beschimpten en bespuwden." Deze tekst doet denken aan Jezus' lijden voordat Hij ter dood werd veroordeeld, maar in het Nieuwe Testament wordt deze tekst nergens aangehaald. In boeken van christenen vanaf de tweede eeuw wordt deze tekst wel regelmatig op Jezus betrokken. Net zo is het met de tekst "Een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven" (Jes. 9:5), die vaak met het Kerstfeest wordt gelezen.

Behalve dat de eerste christenen in het Oude Testament een groot aantal profetieën over Jezus hebben gevonden, hebben zij het Oude Testament ook op andere manieren toegepast op hun eigen situatie. Dat is bijvoorbeeld te zien bij de apostel Paulus. Hij was Farizeeër geweest en had nooit afscheid genomen van de joodse methoden van Schriftuitleg. In 1 Kor. 9:9 haalt hij deze tekst aan: "U mag een dorsend rund niet muilbanden". Dit staat in Deut. 25:4; het staat daar tussen andere voorschriften die niet over dieren maar over mensen gaan. Die ene tekst gaat over een rund dat op een dorsvloer over de geoogste korenaren heen geleid wordt zodat het met zijn hoeven de graankorrels uit de aren losmaakt. Zo'n werkend dier doe je geen muilkorf om, aldus het voorschrift, maar het moet ondertussen van dat gedorste graan iets kunnen eten. 'Diervriendelijk', zouden we dat nu noemen.

Maar Paulus gebruikt deze tekst met een heel ander doel. Hij past dit voorschrift geestelijk toe op de apostelen die van hun werk voor het evangelie moeten kunnen eten. Dat betekent: de gemeenten die door de apostelen zijn gesticht, zijn verplicht in hun levensonderhoud te voorzien. Volgens Paulus hoeven apostelen niet óók nog eens te werken om daarvan voedsel, kleding, onderdak en reiskosten te betalen. Paulus zelf schepte er overigens een eer in geen beroep op financiële

ondersteuning voor zijn levensonderhoud te doen. Hij verdiende liever zelf met het werk van zijn handen zijn eigen geld.

Het gaat nu hierom: Paulus ontleent zijn argument, dat de gemeenten de apostelen financieel zouden moeten onderhouden, aan de 'boeken van Mozes', in dit geval: het boek Deuteronomium. Hij geeft dan van dat voorschrift over het dorsende rund een geestelijke uitleg. Met een andere term: een allegorische uitleg. Hij vervolgt zelfs: "Maar bekommert God zich dan om runderen? Of zegt Hij dit om ons? Om ons natuurlijk..." Paulus was er dus van overtuigd dat dat voorschrift over het dorsende rund helemaal niet letterlijk, maar alleen geestelijk moest worden opgevat.

Op ons komt dat misschien vreemd over. Dat diervriendelijke voorschrift vinden veel mensen nu waarschijnlijk zelfs wel sympathiek. Maar Paulus las de Schrift als een kind van zijn tijd. Wie het Nieuwe Testament goed leest, vindt daar wel meer 'geestelijke' verklaringen van oudtestamentische teksten. In Gal. 4:21-31 past Paulus het verhaal van Abrahams twee vrouwen, Hagar en Sara, allegorisch toe op joden en christenen. Joden die niet in Jezus geloofden vergelijkt hij met de slavin Hagar. Joden en heidenen die wel in Jezus geloofden zijn vrij en lijken daarom op Sara, die een vrije vrouw was. Christenen zijn volgens Paulus net als Sara's zoon Izaäk "kinderen van de belofte", al worden zij door Hagars zoon vervolgd.

Zulke geestelijke Schriftverklaringen waren in die tijd heel gebruikelijk. Oude joodse boeken staan er vol mee! De apostel Paulus staat in dit opzicht in een traditie. In onze tijd bestaat er ook wel weerstand tegen deze verklaringen. Er is studie en inlevingsvermogen nodig om ze te kunnen volgen en waarderen. Van belang is dat de eerste christenen het Oude Testament niet alleen onderzochten op profetieën over Jezus, maar dat ze het ook geestelijk toepasten op hun eigen situatie. Dat is niet gek. Het Oude Testament was hun Heilige Schrift, dus al lezend en luisterend associeerden ze dat met hun eigen leven en hun eigen omstandigheden. Wie nu zelf aandachtig en biddend de Bijbel leest, zal dat vast herkennen.

Apocriefe boeken

Voordat we deze serie besluiten met een paar 'moeilijke' teksten uit het Oude Testament, volgt hier een intermezzo. We spreken wel steeds

over het Oude Testament alsof het duidelijk is wat dat precies is, maar de omvang ervan stond niet van meet aan vast. Ook over de benaming 'Oude Testament' is wel iets te zeggen.

In de tijd van Jezus en de apostelen rekende men veel gezaghebbende boeken tot 'de Schrift' of 'de Schriften', maar daarvan bestond destijds nog geen afgeronde canon. Die Schriften werden ingedeeld in de boeken van Mozes, de profeten (ook Jozua, Rechters, Samuël en Koningen hoorden daarbij) en overige geschriften zoals Job, Psalmen, Spreuken, enzovoorts. Die indeling treffen we aan in Luc. 24:44, waar sprake is van 'Mozes, de Profeten en de Psalmen'. Bij de joden stonden enkele geschriften nog onder kritiek, zoals Hooglied en Prediker. Sommige christenen hechtten aanvankelijk gezag aan het boek Henoch. Dat blijkt bijvoorbeeld hieruit, dat het in het Nieuwe Testament wordt aangehaald in de brief van Judas, vers 14-15. Toch heeft dat boek het in de christelijke canon niet gehaald; en evenmin toen rabbijnen later de joodse canon hebben vastgesteld waarmee Nederlandse protestanten doorgaans vertrouwd zijn.

Al in de derde en tweede eeuw vóór Christus zijn de Hebreeuwse Schriften van die tijd in het Grieks vertaald. Die vertaling wordt naar het vermeende aantal van de zeventig vertalers de Septuaginta genoemd ('zeventig' betekent dat). Aan die Griekse vertalingen is een aantal boeken toegevoegd, die de kerk van de eerste eeuwen doorgaans ook tot de Schrift rekende. Het gaat om Tobit, Judit, 1-2 Makkabeeën, Wijsheid van Salomo, Wijsheid van Jezus Sirach, Baruch, Brief van Jeremia, Gebed van Manasse, en de toevoegingen aan Ester en Daniël. Voor de rooms-katholieke en oosters-orthodoxe kerken horen die boeken er nog steeds helemaal bij.

Ten tijde van de Reformatie nam Martin Luther die boeken in zijn Bijbelvertaling op, en aanvankelijk hebben ook de calvinisten ze overgenomen, maar voor de kerkhervormers hadden ze een geringere status. Ze hoorden immers niet bij de Hebreeuwse boeken van het Oude Testament. Ze werden apocrief genoemd; 'verborgen' betekent dat. Aanvankelijk stonden die boeken wel in de Statenvertaling van 1637, maar omdat ze geen groot gezag hadden, hebben de drukkers ze er al gauw uit weggelaten. In sommige hedendaagse Bijbeluitgaven staan ze wel weer, maar omdat de benaming 'apocriefe boeken' niet helemaal juist is, worden ze nu meestal 'deuterocanonieke boeken' genoemd. Dat betekent dat ze wel tot de canon horen, maar op het tweede plan staan. In de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561 worden ze opge-

somd in artikel 6. Daar wordt bovendien nog 4 Ezra vermeld; dat boek hoorde er destijds ook bij.

Houden we nu even de benaming 'apocriefe boeken' aan, dan is het van belang te beseffen dat deze apocriefen van het Oude Testament een heel andere status hebben dan de apocriefe boeken uit het vroege christendom. In de tweede en derde eeuw van het christendom zijn allerlei evangeliën, handelingen, brieven en openbaringen geschreven waaraan de kerk geen gezag heeft toegekend en die dus niet in de canon zijn opgenomen. Het betreft bijvoorbeeld het Evangelie van Thomas, de Handelingen van Johannes, Openbaringen op naam van Paulus en Petrus en Jacobus, enzovoorts.

Uit onwetendheid worden zulke apocriefe geschriften soms op één lijn gesteld met de apocriefe (deuterocanonieke) boeken van het Oude Testament, maar dat is een misvatting. De apocriefen van het Oude Testament bevatten geen vreemde opvattingen waarvan de kerk zich distantieert. De apocriefen uit het vroege christendom daarentegen heeft de kerk of afgewezen, of ze heeft er ten minste afstand van gehouden door ze niet in de canon van het Nieuwe Testament op te nemen.

Ten slotte: de benaming 'Oude Testament' voor de collectie van Israëls Heilige Schrift is typisch christelijk en hangt samen met zijn tegenhanger, het Nieuwe Testament. Joden spreken tegenwoordig over Tenach, naar de Hebreeuwse beginletters van Torah, Profeten (*nebiïm*) en Geschriften (*chetoebim*). 'Oude Testament' betekent oorspronkelijk 'het oude verbond' (Gods verbond met Israël) en is ontleend aan 2 Kor. 3:14, waar Paulus schrijft over de voorlezing van de boeken van het oude verbond. Er zijn christenen die liever niet van 'Oude Testament' spreken omdat dat de indruk wekt dat die geschriften verouderd zijn. Dit lijkt te worden bevestigd door Hebr. 8:13. Als alternatief voor 'Oude Testament' wordt daarom soms gesproken van 'Eerste Testament'. Maar ook christenen die vasthouden aan de benaming 'Oude Testament' moeten zich bedenken dat het helemaal bij de Bijbel hoort en slechts ten dele is verouderd.

Moeilijke Bijbelteksten

De aanleiding tot deze serie over het Oude Testament als Schrift van de christelijke kerk zijn de 'moeilijke' teksten die erin te vinden zijn. De laatste twee afleveringen zijn daaraan gewijd. Het Oude Testament be-

vat hardvochtige geboden en verboden, en er rijst soms een grillig, onberekenbaar beeld van God uit op. Dit stuk gaat in op die ge- en verboden. Die hebben uiteraard ook met God te maken, want ze worden in zijn naam gegeven. Maar het accent ligt nu op de vraag: wat moeten we met afschrikwekkende geboden zoals: wie op de sabbat werk verricht, moet ter dood gebracht worden (Ex. 35:2)? Ook een man die echtbreuk pleegt, moet ter dood gebracht worden, samen met de overspelige vrouw (Lev. 20:10). Voor wie homoseksuele gemeenschap heeft, geldt de doodstraf (Lev. 20:13). Wie de naam van de HEER lastert, moet door steniging worden gedood (Lev. 24:16). Iedere onbevoegde die te dicht bij de tabernakel met de ark van het verbond komt, moet sterven (Num. 1:51). Op verering van andere goden staat de doodstraf door steniging (Deut. 17:2-7). Bij de opvoeding van een jongen hoort dat hij met een stok wordt geslagen; want wie dat niet doet, haat hem, en wie hem liefheeft, tuchtigt hem (Spr. 13:24-25). Maar is een zoon opstandig en niet voor rede vatbaar, dan moet hij worden gestenigd, zodat het kwaad in de kiem wordt gesmoord (Deut. 21:18-21). Soms wordt vermeld dat de doodstraf in zulke gevallen daadwerkelijk werd voltrokken. Op ander gedrag staat niet de doodstraf, maar daarvan wordt wel gezegd dat de HEER het afschuwelijk vindt; bijvoorbeeld dat een vrouw mannenkleren draagt en andersom (Deut. 22:5).

In onze tijd halen sommige politici wel eens wrede teksten uit de Koran aan om aan te tonen dat de islam een gevaarlijke, gewelddadige godsdienst is. Het is hier niet de plaats om in te gaan op de vraag in hoeverre de islam de uitoefening van geweld uitlokt, want het gaat nu om het Oude Testament. Het is duidelijk dat ook daarin verschrikkelijke teksten staan die in strijd zijn met de normen en waarden die in onze tijd breed worden gedeeld. Maar het heeft geen enkele zin om zulke teksten uit hun verband te halen en te concluderen: 'Moet je kijken wat een wrede, onbarmhartige godsdienst de joden en de christenen hebben! Dit staat toch allemaal in hun Heilige Schrift? Dit geloven zij toch?' – Het gaat er immers niet om, wat er allemaal aan vreemds in die oude Bijbel staat, het gaat erom hoe die teksten in de praktijk van geloof en leven functioneren, of veeleer: *niet* functioneren. Iedereen weet dat joden en christenen niet pleiten voor de doodstraf voor wie God heeft gelasterd of overspel heeft gepleegd of homoseksuele gemeenschap heeft gehad, enzovoorts. Er zijn uitlegtradities gegroeid, en daarin zijn zulke teksten die nu als onacceptabel worden ervaren 'buiten werking gesteld'.

Vaak staan in het Oude Testament zelf al teksten waaruit blijkt dat op zulke overtredingen toch anders werd gereageerd. Koning David pleegde overspel met Batseba, maar zij werden niet gedood. God stuurde de profeet Natan op David af om hem tot berouw te stemmen (2 Sam. 11-12). Van de Israëlieten die andere goden vereerden staat doorgaans niet beschreven dat zij werden gestenigd, maar dat God richters en profeten zond om hen tot Hem terug te roepen.

In het Nieuwe Testament scherpt Jezus weliswaar enkele geboden aan (zie Mat. 5), maar nooit pleit Hij voor de doodstraf. Het oordeel over iemands leven laat Hij aan God over. Provocerend geneest Hij zieken op de sabbat. De apostel Paulus verdedigt in zijn brief aan de Galaten dat wie in Jezus Christus gelooft vrij is van de wet van Mozes. Die wet leidde volgens hem tot de dood, maar daar tegenover stelt Paulus de vrijheid en de genade die bij Christus zijn te vinden. Niet dat je vervolgens een losbandig leven kunt leiden. Net als Jezus en andere rabbi's en apostelen meent Paulus dat de kern van de wet is, dat je je naaste liefhebt als jezelf. Dit gebod stamt uit Lev. 19:18 en is, met het gebod van de liefde tot God (Deut. 6:5), belangrijker dan alle andere geboden bij elkaar. Geboden moeten worden gewogen en niet domweg worden aangehaald.

In het Oude Testament komen dus verschillende stemmen aan het woord. Het is geen koekoek één zang. Bovendien helpt het Nieuwe Testament te onderscheiden wat voor christenen in het Oude Testament van blijvende waarde is, en wat niet.

Problemen en perspectieven

De aanleiding tot deze serie was dat veel christenen het strenge beeld van God dat soms in het Oude Testament voorkomt onaanvaardbaar vinden. Sommigen concluderen zelfs dat in het Oude Testament een andere God wordt beschreven dan in het Nieuwe Testament, waar God veel liefdevoller lijkt te zijn.

Inderdaad wordt God in het Nieuwe Testament liefde genoemd (1 Joh. 4:8, 16) en noemt Jezus zijn hemelse Vader barmhartig (Luc. 6:36). Toch moeten we niet vergeten dat Jezus ook spreekt van Gods strenge oordeel over mensen die verkeerd leven (bijv. Mat. 5:22; 11:20-24; Joh. 3:36). Van Paulus geldt hetzelfde (bijv. Rom. 2:1-11). Denk ook aan het strenge oordeel over Ananias en Saffira, die dood neerval-

len (Hand. 5:1-11). De Openbaring van Johannes staat vol gruwelijke beelden van de plagen die God over de aarde brengt. Veel christenen gaan nu (begrijpelijk genoeg!) aan zulke teksten voorbij, maar zulke teksten zijn er wel. Het is een goede vraag wat we ermee aan moeten, maar ik beperk me nu tot de constatering dat het Nieuwe Testament in dit opzicht in de lijn van het Oude Testament staat.

Het probleem dat we kunnen hebben met de rol van God in het Oude Testament is reëel. De HEER zelf verstokt het hart van de farao (Ex. 7:3), zodat de farao Israël niet vrijlaat en Egypte daarom met tien verschrikkelijke plagen wordt gestraft. Van de HEER wordt gezegd dat Hij de kinderen de zonden van hun ouders aanrekent (Ex. 20:5). Hij zal de volken die in Kanaän woonden verdrijven, hetgeen inhoudt dat Israël hen zal verslaan (Deut. 7:1-2). Zo worden op Gods bevel alle inwoners van Jericho gedood, behalve Rahab en haar familie (Joz. 6). Evenzo hieuw Samuël koning Agag van Amalek aan stukken, nadat zijn volk al was gedood (1 Sam. 15). Er staat dat de toorn van de HEER tegen Israël ontbrandde, zodat Hij koning David ertoe aanzette een volkstelling te houden, hetgeen verboden was. Na de volkstelling erkende David dat hij had gezondigd, en volgde Gods straf (2 Sam. 24). Zo zou ik nog veel meer lastige teksten kunnen noemen. Enerzijds krijgen we de indruk dat de HEER een onverdraagzame stamgod van Israël is, anderzijds blijkt Hij ook met zijn eigen volk hardvochtig te kunnen omgaan. In vergelijking daarmee lijkt het optreden van Jezus inderdaad een verademing.

De problemen die christenen hiermee kunnen hebben, kunnen niet eventjes worden opgelost, maar er is wel iets op te zeggen. Ten eerste: vaak wordt er in het Oude Testament zelf al op moeilijk te verteren geloofsvoorstellingen gereageerd. Zo zegt Ezechiël dat ieder mens voor zijn eigen zonden verantwoordelijk is en niet hoeft te boeten voor de zonden van zijn ouders (Ez. 18). Amos betuigt dat de HEER zijn volk Israël en diens buren even streng beoordeelt en dus niet partijdig is. (Daarmee blijft Hij evenwel een strenge God!) Het verhaal over Jona getuigt van Gods geduld met het heidense Ninevé, en van Jona's eigen lamlendigheid. Anders dan het geweld bij de inname van Kanaän, verkondigt de profeet Zacharia na de ballingschap in Babel dat de HEER niet met kracht en geweld zal optreden, maar met zijn Geest (Zach. 4:6). In 1 Kron. 21 is het niet de HEER, maar Satan die David tot een volkstelling aanzette; het probleem dat dit foute plan van de HEER kwam, werd dus erkend en op die manier opgelost. We zien dus dat in

het Oude Testament zelf al een gesprek over God gevoerd wordt en dat niet alle auteurs precies hetzelfde zeggen.

Ten tweede: het is zeer de vraag of al dat geweld echt is uitgeoefend of dat dit is bedacht door latere schrijvers die een geïdealiseerd beeld van Israëls vroegste geschiedenis gaven. Met andere woorden: veel van die wrede verhalen zijn nooit echt zo gebeurd, maar zijn achteraf verteld om Israël te bemoedigen toen het weer in nood verkeerde. In zo'n situatie getuigt Jes. 40-55 indrukwekkend van de verlossing uit de ballingschap die de HEER, de enige God die echt leeft, zou bewerkstelligen. Zijn schijnbare onverdraagzaamheid is een uiting van de liefde die Hij heeft voor zijn volk; maar de andere volken vergeet Hij niet.

Ten derde: waar Marcion en sommige christenen nu concluderen dat het Oude Testament spreekt van een minderwaardige God, kunnen wij beter zeggen dat we als gelovigen het godsbeeld dat uit sommige teksten oprijst niet meer delen. Dit laat onverlet dat het Oude Testament een indrukwekkend getuigenis bevat van God die zich om mensen bekommert en hen wil bevrijden en opvoeden tot een leven in gerechtigheid en vrede. Dit ideaal begon met Israël, en was uiteindelijk bedoeld voor de hele aarde.

Bezinningsvragen:

Kijk eens in een Rembrandtbijbel of op het internet naar enkele taferelen uit de deuterocanonieke boeken. Welke schilderingen spreken u aan en welk verhaal wil Rembrandt ermee vertellen?

Er is een lange uitlegtraditie, waardoor bepaalde teksten 'buiten werking zijn gesteld'. Wat betekent dat voor bepaalde discussies die wij nu voeren bijv. over homoseksualiteit en het slaan van kinderen?

De doodstraf is door Jezus nooit verdedigd. Hoe denkt u over de doodstraf?

Welke argumenten die in de twee laatste bijdragen worden genoemd en die gericht zijn tegen simplificerende kritiek op de Bijbel helpen u verder?

Vindt u na de voorgaande Bijbelstudies dat de Bond een passende grondslag heeft of zou u daaraan iets willen toevoegen?

> Art. 2 *Grondslag*. De grondslag der genoemde Bond is die der christelijke gemeente: Jezus Christus, Gods Zoon, zoals Hij in het Oude Testament is beloofd en in het Nieuwe Testament is geopenbaard, als het Hoofd der Gemeente en de Heiland der wereld. (Statuten 1894)

VERANTWOORDING EN PERSONALIA

58 **Jezus' bergrede**
Verschenen in: *Gezamenlijk Kerkblad/Zondagsblad voor Drenthe, Overijssel en Flevoland* 10, 17, 24 en 31 januari 2016 en in *Geandewei* 22 januari, 12 februari, 8 en 22 april 2016.

Hoe kunnen we de drie-eenheid van Vader, Zoon en Geest uitleggen op basis van Bijbelteksten?
Bijbelblog PThU 2015.

Gods gerechtigheid: de aanleiding tot de Reformatie
Verschenen in: *Geandewei* 11 en 25 oktober 2013, met Friese teksten, die in deze uitgave niet zijn opgenomen; zonder de Friese teksten in *Protestantse Kerkbode Groningen* 19 en 26 oktober 2013.

Wat was de zin van Jezus' dood?
Bijbelblog PThU 2016.

Is het evangelie van Johannes antisemitisch?
Verschenen in: *Centraal Weekblad* 28 maart 2003, 13.

Het Oude Testament als boek van de kerk

Verschenen in: *Geandewei* 30 sept. 2011, 3 (1); 14 okt. 2011, 4 (2); 28 okt. 2011, 4 (3); 25 nov. 2011, 4 (4); 9 dec. 2011, 3 (5); 22 dec. 2011, 3 (6); 13 jan. 2012, 3 (7); *Protestantse Kerkbode Groningen* 29 okt. 2011, 2 (1); 2 nov. 2011, 10 (2); 19 nov. 2011, 4 (3); 26 nov. 2011, 4 (4); 3 dec. 2011, 2 (5); 17 dec. 2011 (6); 7 jan. 2012 (7); *Christelijk Weekblad* 25 nov. 2011, 10 (1); 2 dec. 2011, 10 (2); 9 dec. 2011, 10 (3); 16 dec. 2011, 10 (4); 6 jan. 2012, 10 (5); 13 jan. 2012, 10 (6); 20 jan. 2012, 10 (7); *Gezamenlijk Kerkblad voor Drente, Overijssel en Flevoland* 26 nov. 2011, 8; 18 dec. 2011; 7 jan. 2012.

Personalia

Prof. dr. Riemer Roukema (1956) is onderzoekshoogleraar vroeg christendom, Protestantse Theologische Universiteit (PThU), vestiging Groningen. Website: www.riemerroukema.nl

Zie voor het Bijbelblog van de PThU, de samenwerkingspartner van het seminarium van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland: www.pthu.nl/Bijbelblog

De brochurereeks van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van dr. Leo Mietus, in samen-werking met Ineke Cappon-Cijsouw en Marike de Bliek, en met ondersteuning van Hanneke Beem-Roosch (Bondsbureau) voor de praktische uitvoering. Dr. Theo Hettema heeft voor deze brochure enkele adviezen gegeven.

Nog verkrijgbaar in de Brochurereeks zijn:

7. *Tot uw dienst*, Bert Louwerse
13. *We kunnen elkaar niet missen – kunnen we elkaar niet missen?*, Bert Louwerse (red.)
16. *Over doop in Vrije Evangelische Gemeenten*, Leo Mietus
17. *Totdat Hij komt*, Bert Louwerse
22. *Een levende gemeenschap*, Sjoerd van de Velde, Gerard van de Wetering, Sonja van Kooten – Tönjes, Hedy Cappon, Bouke van Brug, Leo Mietus, Bert Louwerse
23. *Als ze kloppen, open niet*, Bert Louwerse
24. *Jan de Liefde,* Luut van Kooten
25. *De jarige Bond,* Bert Berkhof en Leo Mietus
28. *Gunning en Kuyper in 1878*, Leo Mietus
29. *Dopen,* een verslag van de EBV 2009, Bert Louwerse (red)
30. *Israël Opnieuw,* Bijbelstudie en liturgische suggesties voor gespreksgroepen, catechese, en de Israël zondag, Dineke Spee, Gerard van de Wetering (red)
31. *Een moeder en een vader en hoe het met de kinderen verder is gegaan*, Leo Mietus
32. *Gedreven mensen*, drie stemmen over drijfveren voor een universitaire theologiestudie, Theo Hettema, Leo Mietus, Jürgen van Oorschot
33. *Homoseksualiteit*, verslag van een extra bondsvergadering op 6 maart 2010
34. *Op mijn puinhoop,* teksten n.a.v. het boek Job, Bert Louwerse
35. *Vrije geest en pionier op het protestants-christelijk erf,* H.W. Witteveen en zijn Zendingsgemeente te Ermelo, Rolf van der Woude
36. *Onze beginselen,* Teksten rond de oprichting van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland (1881), door Leo Mietus
37. *Predikanten en gemeentelijk werkers,* Een overzicht van de in de Bond werkzame predikanten en gemeentelijk werkers in heden en verleden
38. G*emeenten in kleur,* Een beschrijving van de bij de Bond aangesloten Gemeenten

39. *Volk van God,* Ontwikkelingen in de Bond van Vrije Evangelische gemeenten in zijn verhouding tot Israël in de periode van 1933-2011,Petra A. Smit
40. *Zoeker naar waarheid en zekerheid*, Dominee D.P.M. Huet (1827-1895) als opwekkingsprediker en 'christen-spiritist', Kees de Kruijter
41. *Pennenvruchten,* Bijdragen voor geloofsontmoeting in Vrije Evangelische Gemeenten, Theo.L. Hettema en Leo Mietus
42. *De liefde zal nooit vergaan,* Schets van zeventig jaar Helpende Hand, Leo Mietus

Hoe lees je de Bijbel en hoe ga je om met vragen die mensen in onze tijd stellen bij Bijbelse teksten? Wat kan bijvoorbeeld de Bergrede ons te zeggen hebben en hoe Bijbels is het spreken over God als de drie-ene? Wat heeft de Reformatie ons aan Bijbelse inzichten gebracht en wat betekent het als wij belijden dat Jezus voor onze zonden is gestorven? En hoe om te gaan met moeilijke teksten in de Bijbel over straf en geweld?

Deze brochure is bedoeld voor het gesprek daarover in gemeenten en bevat diverse artikelen, waarin op deskundige wijze enkele kernwaarden van het geloof worden uitgelegd tegen de achtergrond van verschillende joodse en christelijke uitlegtradities. Voor het gesprek in Bijbelkringen of voor gemeenteavonden zijn enkele bezinningsvragen toegevoegd.

De auteur prof. dr. Riemer Roukema is onderzoekshoogleraar vroeg christendom aan de Protestantse Theologische Universiteit (PThU), vestiging Groningen.

